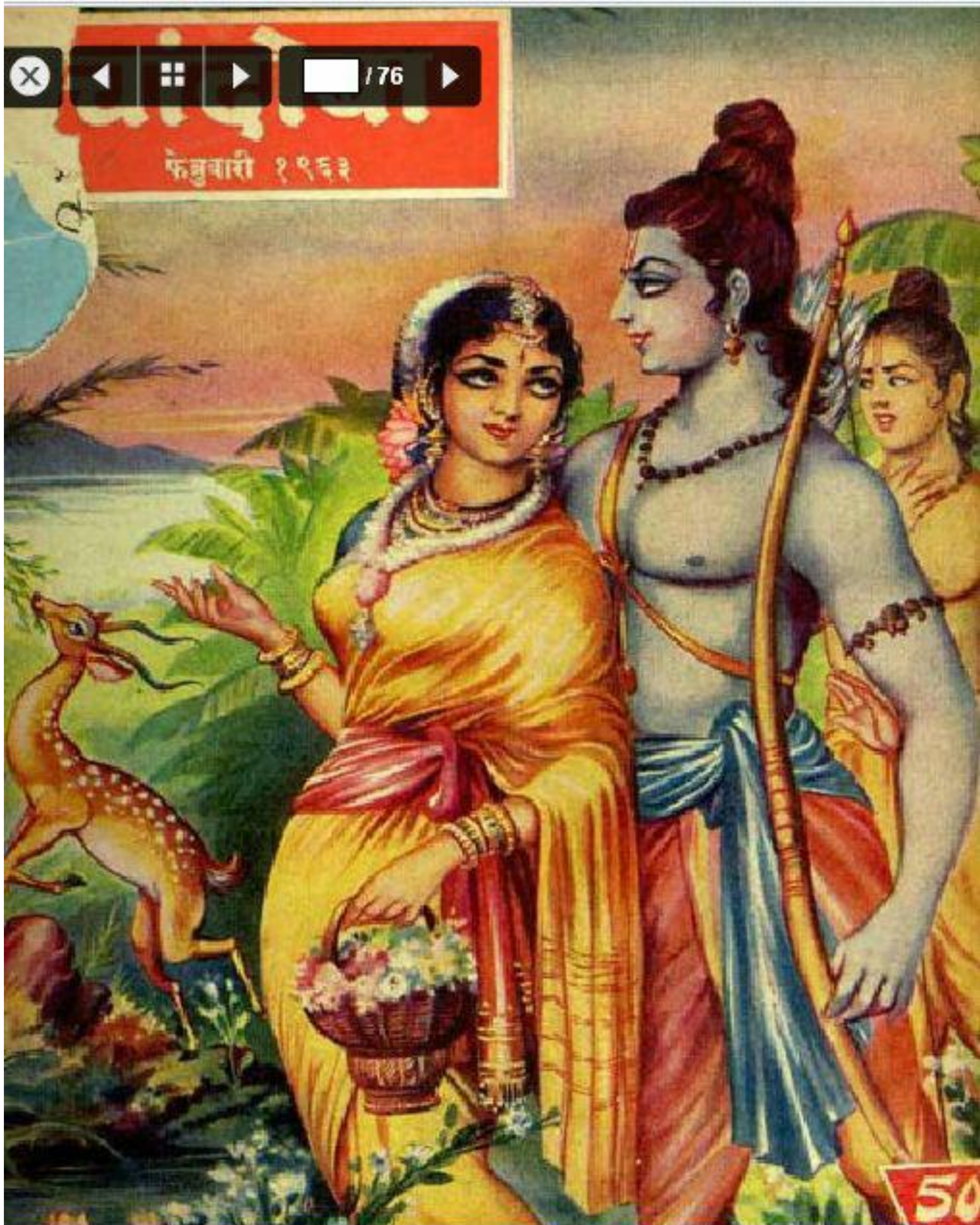

/ 76
फेब्रुवारी १९६३
50

देशांत सांपडलेले कांहीं शिलालेख. हे शिलालेख संस्कृत भाषेंत आहेत. कंबोज राज्याच्या थोरवीचीं प्रत्यक्ष चिह्नें म्हणजे अंगकोरवात व अंगकोरथाम ही दोन प्रसिद्ध देवालयें होत.

अंगकोरवात जगांतील आश्चर्यांपैकीं एक मानलें गेलें पाहिजे. प्रथम हें विष्णूचें देऊळ होतें. यांत अनेक गोपुरें होतीं. मधल्या गोपुराची उंची २१३ फूट आहे. या देवालयांत अद्भुत शिल्प पहावयास मिळतें.

अंकोगरथाम हें जयवर्मा यानें निर्मिलेलें राजधानीचें शहर आहे. याचें क्षेत्रफळ दोन वर्ग मैल आहे. चारी बाजूला उंच दगडी भिंत आहे व ३३० फूट रुंदीचा खंदकपण आहे. ("जगांतील आश्चर्यें" जानेवारीचा चांदोबा पहा.)

मलाया द्वीपसमूहांतील इंडियन आर्किपिलागोमध्यें दोन हिंदू राजवंश स्थापन झाले व ल्यास गेले. शैलेंद्र वंशाची स्थापना ८ व्या शतकांत झाली. असें सांगतात कीं मलायाचा चक्रवर्ती राजा चंपा व कंबोज देशावर स्वाऱ्या करीत असे. त्याची एका दिवसाची प्राप्ति २०० मण सोनें होती. रोज सकाळीं तो नदींत एक सोन्याचें नाणें अर्पण करीत असे. हें सर्व इतिहास लेखकांनीं लिहून ठेवलें आहे.

शैलेंद्रावर राजेंद्र प्रथम यानें अकराव्या शतकांत स्वारी करून त्याच्या राज्याचा कांहीं भाग आपल्या राज्यांत जोडला. शैलेंद्रानें लंकेवर स्वारी केली होती. पण त्याचा पराभव झाला. त्यानंतर शैलेंद्राचा प्रभाव कमी होत गेला. पुढें जावा द्वीप हिंदू राज्याचें केंद्रस्थान झालें. परंतु पंधराव्या शतकांत येथें मुसलमान धर्मावलंबियांनीं स्वारी केली.

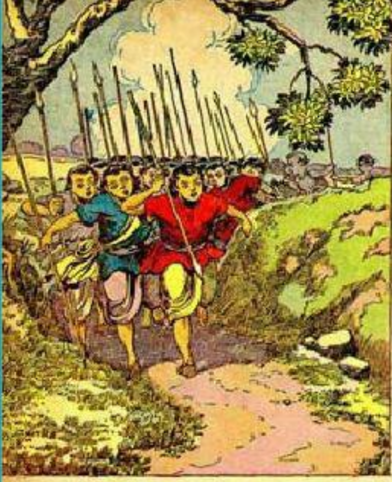

[१०]

[चोरवाट पुरानें भरली तेव्हां भद्रदंडी मांत्रिकानें आपल्या शिष्यांना धमकावून दुसऱ्या वाटेनें बाहेर पळून जाण्याचा प्रयत्न करून पाहिला. पण तो फसला. बाहेर पडल्याबरोबर राजगुरूनें त्याला बांधायला सांगून एका आडजूड वाड्याला डुकरासारखा त्याला उलटा बांधून राजधानीकडे घेऊन चालायला हुकूम दिला. पुढें वाचा.]

सेनापतीनें ज्या सैनिकाला राजधानींत पुढें मांत्रिक कैद झाल्याची बातमी द्यायला पाठविलें होतें. त्यानें बातमी दिल्याबरोबर नगरांत दवंडी पिटविण्यांत आली. ती बातमी ऐकून प्रजेला आनंद झाला. लोक जागोजागीं गंमत पहायला जमा होऊं लागले. राजगुरूच्या कर्तबगारीमुळेंच या कामीं यश मिळालें, हें ओळखून लोक राजगुरूच्या अभिनंदनासाठीं तोरणें बांधूं लागले.

किल्ल्याच्या दिंडी दरवाज्यांत सर्व प्रथम राजगुरूनेंच प्रवेश केला. लोकांनीं त्याच्यावर पुष्पवृष्टि केली व त्याचा मुक्तकंठानें जयजयकार केला. थोड्या वेळानें सेनापतीनें व त्याच्या पाठोपाठ सैनिकांनीं मांत्रिकासह प्रवेश केला. डुकरासारखा मांत्रिक उलटा टांगलेला होता. त्याची शेंडी लोंबकळत होती. लोकांनीं चेष्टेनें त्याची शेंडी ओढली, कोणी नाक ओढलें तर कोणी कान.

परंतु वेळींच सेनापतीनें दरडावून बजा-वलें—"मांत्रिकाच्या अंगाला कोणी हात लावूं नये, ही स्वतः महाराजांची आज्ञा आहे. कारण याला एक असें गुपित माहीत आहे कीं याच्या मदतीनें राज्याचा खजिना सोन्यानें भरून जाईल."

ब्रह्मदंडी मांत्रिक सर्व धन त्याला एक-ट्यालाच मिळणार ही आशा धरून होता. पण त्याचें दुर्दैव, त्याला स्वतःच्या या स्थितीचा विचार करून फार वाईट वाटत होतें. त्यानें जमा झालेल्या लोकांना हात जोडून प्रार्थना केली—"बाबांनो! मी निर-पराध आहें, मला कां छळतां? मी अनेक चुका केल्या असतील, पण रानांत तुमच्या सेनापतीचा वध करणारा, विलक्षण जना-वरांचीं रूपें घेऊन येणारा मी नसून जयमल नांवाचा माझा एक मूर्ख शिष्य आहे. त्याला पकडा व शक्य झालें तर त्याच्याबरोबर फिरणारा त्याचा मित्र, एक गुराख्याचा पोर आहे, त्याला पकडा."

मांत्रिकाचें तें बोलणें लोकांना खरें वाटलें व त्यांनीं सैनिकांजवळ जयमल व गुराखी दोघांच्याविषयीं चवकशी सुरू केली. सैनिक म्हणाले—"आम्ही त्यांना पुष्कळ शोधलें. मांत्रिकानें सांगितलेल्या गुहेंत देखील जाऊन पाहिलें. पण ते त्या डोंगरांतल्या झाडींत कोठेंतरी गुडुप झाले म्हणून आम्ही त्यांना मागाहून धरतां येईल असा विचार केला."

तें ऐकून कांहीं तरुण काठी, भाला, तीरकमान जें हातीं आलें तें घेऊन दोघांना हुडकून काढण्यासाठीं त्या डोंगराकडे निघाले.

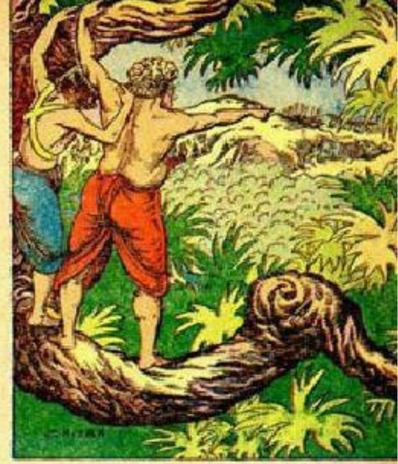
लखू, त्याचा म्हातारा बाप व जयमल तिघे डोंगरांत शिरून हत्तीची दरी ओलांडून दाट रानांत शिरले.

तिघे फार सावधपणें चालत होते. लखूला झाडींतून दूर शेंकडों लोक ब्रह्म-पूरच्या पायवाटेनें रानांत झपाट्यानें येत असलेले दिसले. या उलट ब्रह्मपूरचे सैनिक परत जात असल्याचें पण त्यानें पाहिलें. हे जाणारे कोण आणि येणारे कोण असावेत याचा त्याला उलगडा पडेना.

परंतु जास्त लक्षपूर्वक पाहाल्यावर त्याला एवढेंमात्र दिसलें कीं ब्रह्मपुराकडून रानांत येणाऱ्या लोकांच्या हातांत काठ्या, बर्ची व भाले होते. त्यावरून आपल्यावर आपत्ति येऊं शकेल अशी शंका साहाजिकच त्याच्या मनांत येऊन गेली. तो चटकन झाडावर चढून मनाची खात्री करून घेऊन आला आणि बापाला व जयमलला त्यानें जें पाहिलें तें सांगितलें.

जयमल व म्हातारा दोघे झाडावर चढले व त्यांना पण लोक घाईघाईनें येत अस-लेले दिसले.

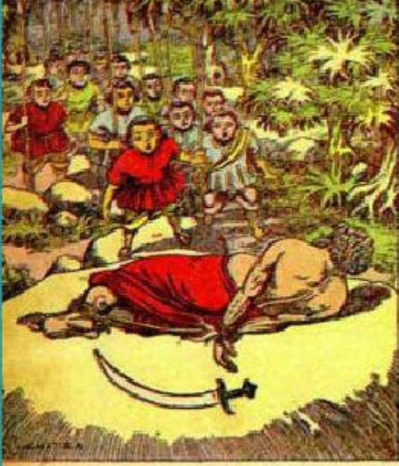
दोघे झाडावरून उतरले. जयमल लखूला म्हणाला—"त्या सैनिकांपेक्षां हे लोक जास्त आहेत. हे सर्वच आपला शोध काढायला रानांत शिरले तर आपल्याला पळवाट मिळणें अशक्य आहे. कारण डोंगरांतल्या सर्व वाटा येणें त्यांना कठीण वाटणार नाहीं. तसें पाहिलें तर निसटून पळून जाणें जवळ जवळ

अशक्यच आहे आपल्याला. काय करावें कांहीं सुचत नाहीं मला."

लखू व म्हातारा पण विचार करूं लागले. जर का त्यांनीं सर्वांना धरलें तर ते हाल हाल करून मारतील तिघांना.

म्हाताऱ्याच्या मनांत एक शंका आली, कदाचित ब्रह्मदंडीनें स्वतःची सुटका करून घेण्यासाठीं आपल्या विरुद्ध लोकांना चिथविलें असेल व म्हणूनच लोक इकडे येत असतील. त्याला एक उपाय सुचला. तो म्हणाला—"आपण बेत करीत येथेंच उभे राहालों तर तिघेच्या तिघे सहजीं त्यांच्या हातीं

सांपडूं. त्यापेक्षां मी एक उपाय सांगतों तो करा. तुम्ही माझे हातपाय बांधून मला येथें दगडावर टाकून पळून जा. मी त्यांना हुलकावणी देऊन येथूनच परत पाठवीन."

लखूला तें आवडलें नाहीं. म्हाताऱ्या बापाला एकटा तेथें सोडून स्वतःचा जीव वांचविण्यासाठीं पळून जाणें त्याला कसें आवडणार! जयमलला देखील त्याचें म्हणणें पटलें. पण म्हातारा म्हणाला—"तुम्ही माझ्या विषयीं बिलकुल काळजी करूं नका. राजगुरूनें मला पाहिलें आहे. तुम्हां दोघांना घेऊन येतों म्हणून मी सैनिकांना सांगितलें आहे. मी सांगेन कीं तुम्ही दोघांनीं मला धरून इथें असें टाकलें आहे. मी कशीतरी आपली सुटका करून घेईन. सर्वांनी कैद होण्यापेक्षां मी एकट्यानेंच या संकटाला तोंड देईन. तुम्ही येथून पाय काढा. वेळ फार थोडा उरला आहे."

शेवटीं अगदीं नाइलाजानें दोघांनीं म्हाताऱ्यानें सांगितल्याप्रमाणें रानटी वेल तोडून आणून म्हाताऱ्याचे हातपाय बांधून त्याला एका दगडावर ठेवून दिलें आणि ते पळून गेले. लखू जातां जातां म्हणाला—"बाबा! यदाकदाचित त्यांनीं तुम्हांला पाहिलें नाहीं तर आम्ही परत येऊन तुम्हांला सोडवून घेऊन जाऊं."

थोड्या वेळानें ब्रह्मपूरचे लोक रानांत शिरले. म्हातारा जोरजोरानें ओरडूं लागला—"धांवा! वांचवा!"

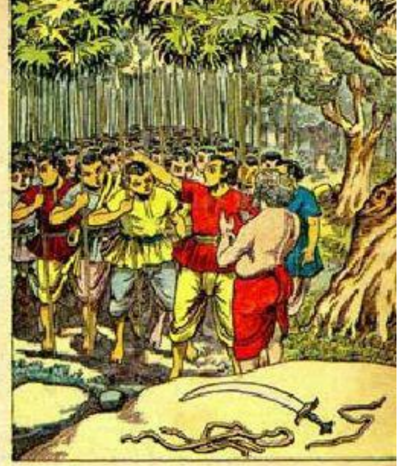
तो जोरजोरानें ओरडतच होता. त्याचा आवाज ऐकून लोक त्या बाजूला धांवले. म्हाताऱ्याला त्या स्थितींत पाहून त्यांना आश्चर्य वाटलें. म्हातारा म्हणाला—"मला गरीबाला सोडवा! मला मांत्रिकाच्या दोघां शिष्यांनीं बडवून येथें बांधून ठेवलें आहे. मीच राजगुरूला जंगलाची वाट दाखविली व मीच ह्यांना हुडकून काढलें."

दोघे तिथे धांवले व त्यांनीं म्हाताऱ्याला सोडविलें. एकानें म्हाताऱ्याला विचारलें—कोणत्या बाजूनें पळाले ते?"

"दोघे अट्टल चोर आहेत ते! दोघे भिकाऱ्याचा वेष करून ब्रह्मपुराकडेच गेले आहेत!" म्हातारा म्हणाला.

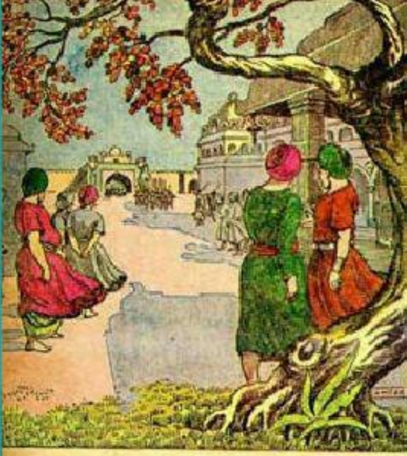
सर्वांना आश्चर्य वाटलें. एकदोघे जण म्हणाले देखील कीं त्यांनीं एकादोघा भिकाऱ्यांना वाटेंत पाहिलें होतें. स्वतःला शहाणा समजणारा एकजण म्हणाला—"आम्ही तिकडे त्यांना शोधणार नाहीं असें समजून ते गांवांत गेले आहेत म्हणावयाचें! सामान्यपणें देशद्रोही व बंडखोर लोक रानांत व डोंगराळ प्रदेशांत लपत छपत फिरतात. आम्ही त्यांना शोधायला रानांत येऊं असें समजून ते गांवांत गेले आहेत का! आहेत खरे लबाड! भिकाऱ्याचा वेष करून गेल्यामुळें आम्ही त्यांना ओळखूं शकलों नाहीं."

एकूण म्हाताऱ्यानें दिलेली थाप पचनी पडली. सर्व आले होते तसे परतले व राजधानींत जाऊन "मांत्रिकाचे शिष्य भिकाऱ्याचा वेष करून गांवांत हिंडत आहेत" असें ओरडून सांगूं लागले.

ब्रह्मदंडी राजासमोर हात जोडून प्राणभिक्षा मागत होता! राजगुरु, मंत्री वगैरे त्याच्याकडून त्या भयंकर दरीचें गुपित काढून घ्यायच्या प्रयत्नांत होते. पण तो सांगत होता कीं जोपर्यंत त्याला अभयदान दिलें जात नाहीं तोंपर्यंत तो कांहीं एक बोलायला तयार नाहीं.

तेव्हां राजगुरु म्हणाला—"तूं स्वतःच्या प्राणाविषयीं अगदीं बेफिकीर रहा. मीं महाराजांच्या वतीनें तुला अभयदान देतों." असें म्हणत राजगुरूनें संमतीसाठीं राजाकडे

वळून पाहिलें. राजानें होकारार्थी होकें हल-वून आपली संमति दिली.

"तूं म्हणतोस तशी अलोट धनराशी भयंकर दरींत खरोखरच का आहे ! तूं म्हणतोस तें कसें खरें मानावयाचें !" राजगुरूनें मांत्रिकाला विचारलें.

"आदरणीय राजगुरु ! मी स्वत: काळ-भैरवाच्या तोंडचे ते शब्द ऐकले आहेत. ह्या अधिक माझ्याजवळ दुसरें प्रमाण नाहीं." ब्रह्मदंडी मांत्रिक म्हणाला.

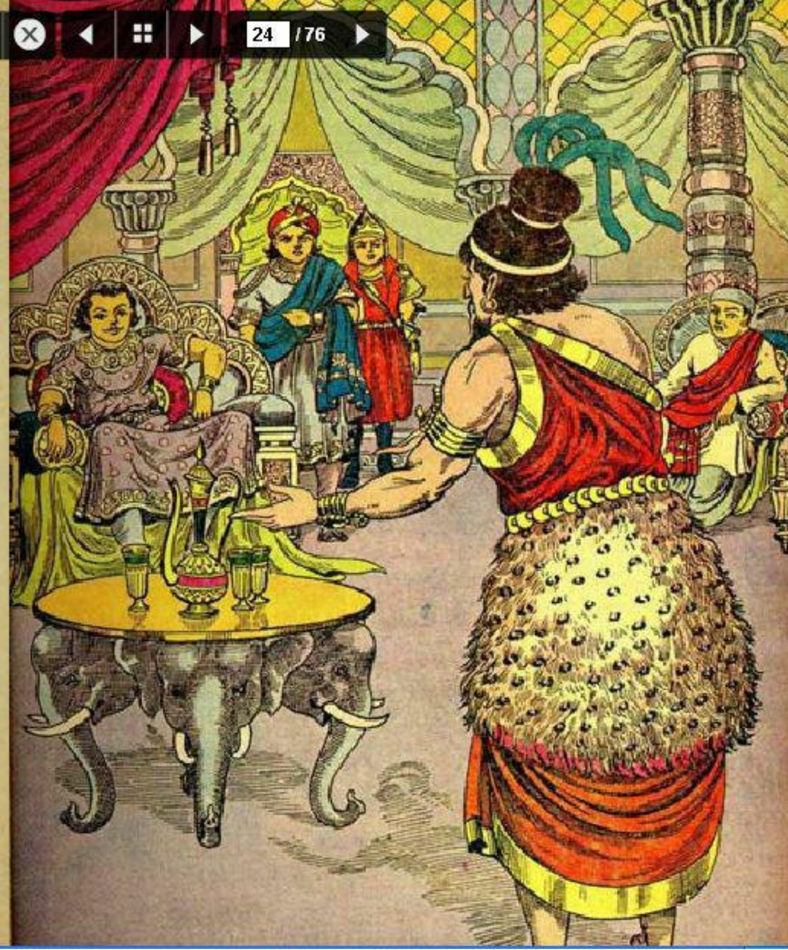
"पण तूं म्हणतोस त्याच्यावर आम्ही विश्वास कसा करावयाचा !"

"काळभैरवा ! काळभैरवा ! शांतं पापम् !" असें म्हणत ब्रह्मदंडीनें दोन्ही कानावर हात ठेवले आणि म्हणाला—"लागो-पाठ वीस वर्षें मी त्या काळभैरवाची उपासना करून त्याला प्रसन्न केलें. शेवटीं त्या भयं-कर दरींत जाण्यासाठीं ज्या माणसाची मला जरूर होती त्याला देखील मी धरून आणलें. मी म्हणतों त्यावर तुमचा विश्वास नसेल तर तो काळभैरवच मला साक्षी आहे !"

"राजगुरु ! हा मांत्रिक दुष्ट आहे खरा, पण त्याचबरोबर एक भक्त पण दिसतो आहे." राजा म्हणाला.

त्याचवेळीं राजवाड्याच्या दिंडी दर-वाज्याजवळ गलका ऐकून सेनापति तिकडे धांवला. पण तेवढ्यांत दोन सैनिक दर-बाराच्या दरवाज्यांतच त्याला भेटले. सेना-पति त्यांना पाहून थबकला. राजानें देखील दोघां सैनिकांना पाहिलें होतें. त्यानें त्यांना आंत येण्यास संकेत करीत विचारलें—"या आंत या दोघे ! काय भानगड आहे बाहेर !"

"गांवांतल्या तरुणांनी कित्येक भिका-ऱ्यांवर मारहाण करून त्यांना ओढीत राज-वाड्यापर्यंत आणलें आहे. आम्ही मध्यें पडलों तर उलट आमच्यावरच त्या तरुणांनी

हल्ला केला." असें सांगून पुढें म्हणाले—"मांत्रिकाचे दोघे शिष्य भिकाऱ्याचा वेष करून गांवांत शिरले आहेत, म्हणे !"

"ही काय नवीन भानगड आहे सेनापति !" राजानें विचारलें.

"आम्ही ब्रह्मदंडीला पकडून राजधानींत घेऊन आलों तेव्हां तो म्हणाला की सर्व अत्याचार त्याच्या दोघां शिष्यांनीं केला आहे व ते आमच्या हातांतून निसटून डोंगरांत लपत छपत फिरत आहेत. तें ऐकून हीं तरुण मंडळी त्या दोघांना धरून आणण्यासाठीं गेली होती." सेनापति म्हणाला.

"ते दोघे भिकाऱ्याचा वेष करून हिंडत आहेत असें त्यांना कोणी सांगितलें म्हणें," सैनिक म्हणाले.

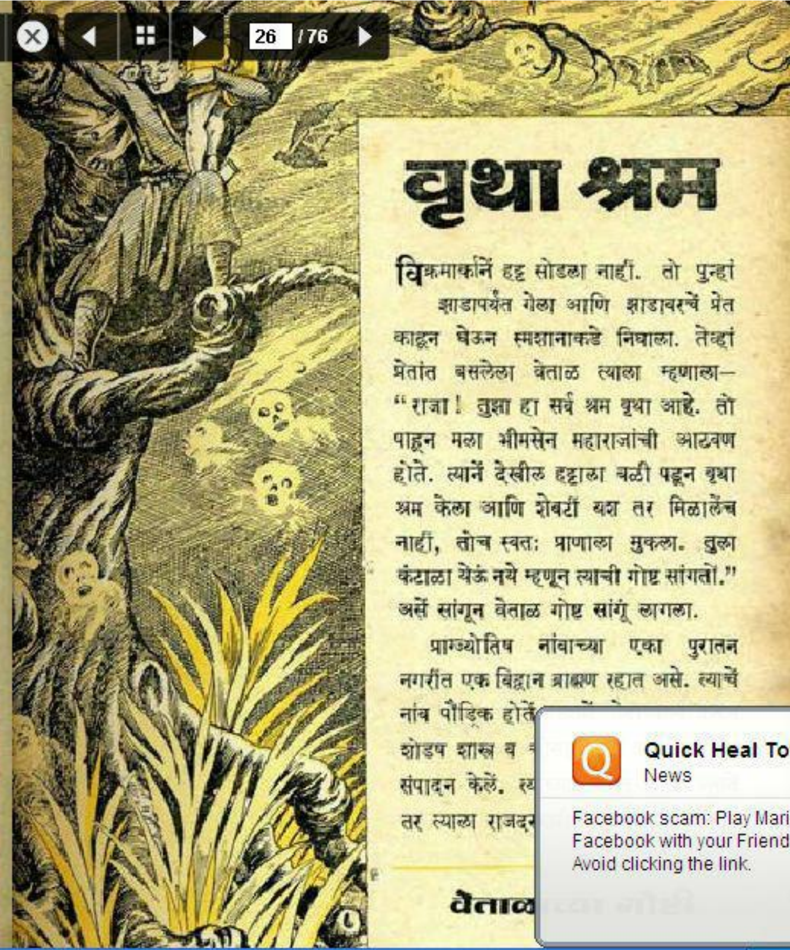
राजगुरूनें खालीं जमिनीवर डोकें टेंकून क्षमा मागणाऱ्या ब्रह्मदंडीला लाथ मारून उठायला सांगितलें आणि विचारलें—"एकलीस तूं ही बातमी ! आपल्या शिष्यांना भिकाऱ्याच्या वेषांत तूं ओळखूं शकशील कीं नाहीं !"

ब्रह्मदंडी एकदम उभा राहून म्हणाला—"हजार भिकाऱ्यांत मी त्यांना ओळखूं शकेन ! भिकाऱ्याचाच काय राजाचा वेष करून देखील ते आले तरी मी त्यांना ओळखूं शकेन."

मंत्री इतका वेळ कांहीं बोलला नव्हता. उठून उभा राहिला आणि म्हणाला—"महाराज ! माझ्या मतें गांवांतल्या सर्व भिकाऱ्यांना बोलावून घेऊन यावें."

राजानें आपली संमति मान हालवून दिली. मंत्री व सेनापति व्यवस्था करण्यासाठीं बाहेर निघून गेले. त्यांच्या आज्ञेनें सैनिक भिकाऱ्यांना पकडून आणण्यासाठीं निघाले. [पुढील गोष्ट पुढील अंकीं]

वृथा श्रम

विक्रमार्कानें हट्ट सोडला नाहीं. तो पुन्हां झाडापर्यंत गेला आणि झाडावरचें प्रेत काढून घेऊन स्मशानाकडे निघाला. तेव्हां प्रेतांत बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—"राजा ! तुझा हा सर्व श्रम वृथा आहे. तो पाहून मला भीमसेन महाराजांची आठवण होते. त्यानें देखील हट्टाला बळी पडून वृथा श्रम केला आणि शेवटीं यश तर मिळालेंच नाहीं, तोच स्वतः प्राणाला मुकला. तुला कंटाळा येऊं नये म्हणून त्याची गोष्ट सांगतो." असें सांगून वेताळ गोष्ट सांगूं लागला.

प्राग्ज्योतिष नांवाच्या एका पुरातन नगरींत एक विद्वान ब्राह्मण रहात असे. त्याचें नांव पौंड्रिक होतें ... शोडष शास्त्र व ... संपादन केलें. त्या... तर त्याला राजदर...

वेताळ...

जागा मिळाली असती. पण तो होता स्वाभिमानी. कोणाच्या पदरीं नोकरी करणें त्याला पसंत नव्हतें. म्हणून त्यानें स्वतःच्या उदर निर्वाहासाठीं मंत्र विद्या व सिद्धी प्राप्त करून त्यांचा उपयोग करण्याचें ठरविलें. त्याप्रमाणें तो हिमालय पर्वतांत जाऊन राहाला व कित्येक योग्यांची सेवा करून अनेक सिद्धी प्राप्त करून घरीं परत आला. त्यानंतर त्यानें अनेक चकित करून सोडणारे चमत्कार घडवून आणले.

त्याची कीर्ति राजाच्या दरबारीं पोंचली. भीमसेन महाराजांनीं त्याला आपल्या दरबारीं बोलाविलें. राजाला त्याची भीति वाटत होती म्हणून त्यानें त्याला कैद करविलें आणि एक वर्षभर त्याला उपाशी काळकोठडींत कोंडून ठेवलें. पण आश्चर्य असें कीं त्याचें शरीर कृश होण्याऐवजीं जास्त बलिष्ठ झालें. राजाचे शिपाई दार उघडून आंत जाऊन पाहतात तर पौड्रिक एक वर्षापूर्वी जसा बसला होता. तसाच त्या जागीं बसलेला होता, भीमसेन महाराजांना जेव्हां ही गोष्ट कळली तेव्हां पौड्रिकानें अष्ट सिद्धी वश करून घेतल्या आहेत या गोष्टीची खात्री पटली. परंतु त्या बरोबर त्यांना त्याची जास्त भीति वाटूं लागली. म्हणून त्यांनीं पौड्रिकाला विष देऊन ठार करण्याचें ठरविलें.

पौड्रिक महाराजांचा निरोप घेण्यासाठीं जेव्हां आला तेव्हां महाराज त्याला म्हणाले— “पंडितवर! आपल्यासारख्या सिद्ध पुरुषाची ओळख झाल्यामुळें मनाला फार आनंद झाला. आज आपण माझ्याबरोबर जेवायला रहावें.

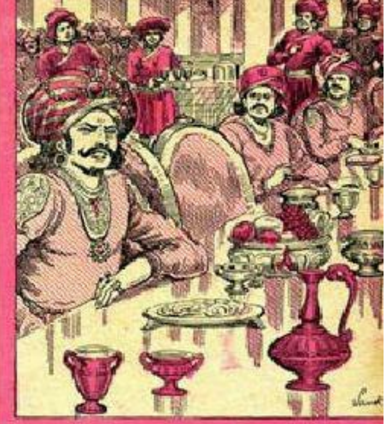
पौड्रिक महाराजांबरोबर जेवायला बसला. पौड्रिकाला ज्या पेल्यांत खीर दिली होती त्यांत विष कालवलेलें होतें. पौड्रिकाला अर्थातच तें माहीत होतें. तो राजाला म्हणाला— “महाराज! मी या वाटींतली अर्धी खीर आपणांला देतों.”

पण महाराज म्हणाले—“अहो, मला आहे कीं निराळी. माझी वाटी पहा भरलेली आहे.”

पौड्रिकानें चटकन एक चाकू घेऊन वडी कापतात तशी खीर कापली, आणि आश्चर्य म्हणजे पेल्यांतल्या खिरीच्या दोन वड्या पडल्या. एक वडी तो महाराजांना देऊं लागला. पण महाराजांनीं नकार दिल्यावर पौड्रिकानें दोन्ही वड्या खाऊन टाकल्या आणि वाटी वर भिरकावून दिली. वाटी वर छपराला चिकटून कांहीं वेळ भोंवऱ्या सारखी फिरत राहिली. राजाच्या पंक्तीला बसलेलें सर्व दरबारी आश्चर्यानें तें दृश्य पहात राहले.

थोड्या वेळानें त्यांनीं पौड्रिकाकडे पाहिलें, पण त्याची खुर्ची रिकामी पाहून व तो अदृश्य झालेला पाहून सर्व चकित झाले.

भीमसेन महाराजांनीं पौड्रिकाची धास्तीच घेतली. त्यांनीं पौड्रिकाला धरून आणण्यासाठीं सैन्य पाठविलें. सैन्यानें पौड्रिकाच्या घराला वेढा दिला. पण पौड्रिक गाईचें रूप घेऊन गोठ्यांत जाऊन उभा राहिला.

एक सैनिक हुशार होता. त्यानें गाई मोजून पाहाल्या. एक गाय वाढलेली पाहून तो गाईंना म्हणाला—“राजा तुमचें खरें रूप पहावें म्हणून येत आहे. तुम्ही स्वतःचें रूप घेऊन उभ्या रहा!”

एका गाईनें विचारलें—“खरेंच काय!”

तें ऐकून सैनिकाला वाटलें, चोर सांपडला व तो त्या गाई

पण तितक्यांत स

तेव्हां पौड्रिक

समजून सर्व सैनि

वृत्त राजाला जा

कांहीं काळ लोटल्यावर कोणाला तरी पौंड्रिक एका जागीं दिसला. त्यानें लगेच जाऊन राजाला ती बातमी दिली. राजा कांहीं तरी बक्षिस देईल अशी त्यांना आशा वाटत होती. राजानें त्याप्रमाणें पौंड्रिकाला धरून आणण्यासाठीं स्वतः सेनापतीच्या हाताखालीं एक मोठें सैन्य पाठविलें. पौंड्रिकानें निसटण्याचा प्रयत्न केला व तो कैद झाला.

राजानें पौंड्रिकाला प्राणदंड दिला. चांडाळ त्याला वधस्थानाकडे घेऊन जाण्यासाठीं आले तेव्हां त्यांना एका ऐवजीं दोन पौंड्रिक दिसले. एक काळकोठडींत होता व दुसरा बाहेर. सैनिकांनीं ती गोष्ट राजाला कळविली. राजानें हुकूम दिला दोघांचा शिरच्छेद करा. पण चांडाळ परत येतात तोंपर्यंत पौंड्रिक अदृश्य झालेला होता.

राजानें राजधानीच्या प्रत्येक दरवाज्यावर सक्त पाहारा ठेवला व पौंड्रिक बाहेर जातांना किंवा येतांना दिसला तर त्याला धरून आणण्यास सांगितलें. पण आश्चर्य म्हणजे एकाच्या जागीं तीन तीन चार चार पौंड्रिक जागोजागीं लोकांना दिसले. म्हणून खरा पौंड्रिक कोण हें कळायला मार्ग उरला नाहीं.

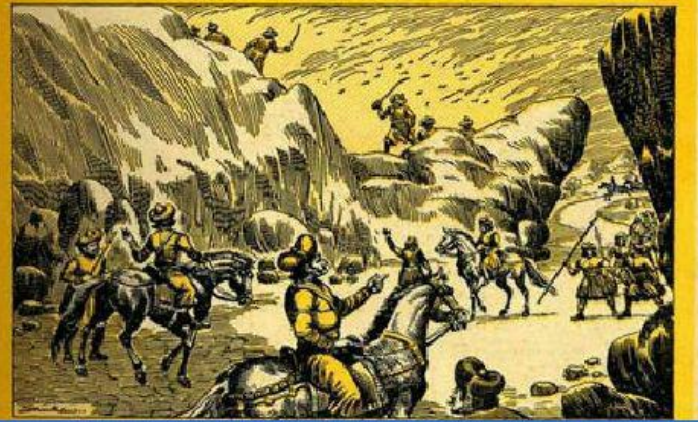
तेव्हां राजानें नादिरशाही हुकूम सोडला. जो कोणी पौंड्रिकासारखा दिसेल त्याचा जागच्या जागीं वध करण्यांत यावा. त्याप्रमाणें एकाचा वध करून सैनिक त्याला एका पोत्यांत कोंबून राजाकडे घेऊन आले. पण पोत्याचें तोंड उघडून पाहालें तेव्हां आंत त्यांना लाकडाचें एक ओणकेंच दिसलें.

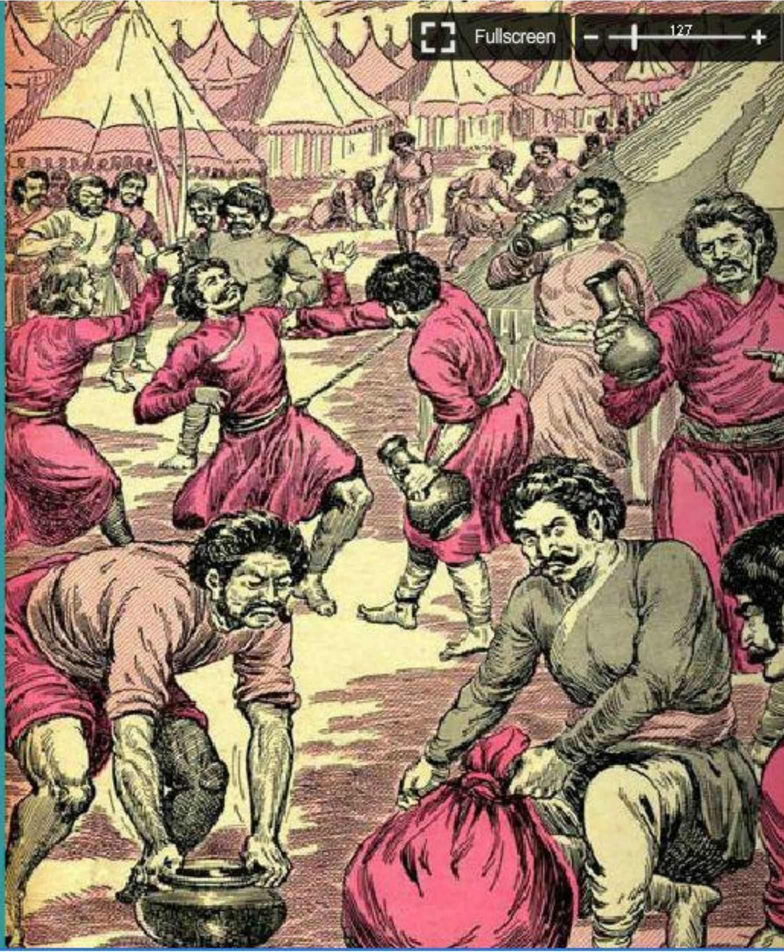
अनेक वेळां अपयश आलें तरी भीमसेन महाराजांनीं आपला हट्ट सोडला नाहीं. त्यांनीं सेनापतीला बजावून सांगितलें कीं काय वाटेल तें झालें तरी त्या पौंड्रिकाचा वध केलाच पाहिजे. तेव्हां सेनापति दहा

हजारांचें एक सैन्य घेऊन निघाला. त्यानें राजधानीच काय पण डोंगर व अरण्यें देखील हुडकून काढण्याचें ठरविलें.

एकदां सेनापति आपल्या तंबूजवळ उभा असतां त्याला दुरून पौंड्रिक येत असलेला दिसला. त्याच्या एका हातांत एक मडकें होतें व दुसऱ्या हातांत एक पोतें. त्यानें मडकें व पोतें जमिनीवर ठेवलें व म्हणाला—"सेनापति! मी तुला व तुझ्या सैन्याला मेजवानी देण्यासाठीं दारू व पंचपक्वान्नें घेऊन आलों आहें." सेनापतीला वाटलें कीं स्वतःचें मंत्रबळ दाखविण्यासाठीं बहुतेक स्वारीचा प्रयत्न दिसतो आहे. सेनापतीनें पौंड्रिकाविषयीं पुष्कळ ऐकलें होतें व दुरून त्याला पाहिलें पण होतें. पण इतक्या जवळून त्याला कधींच पाहिलें नव्हतें. थोडा वेळ गंमत पहावी असा विचार करून तो पौंड्रिकाला म्हणाला—"तूं मेजवानी द्यायला आला आहेस खरा, पण माझ्या एवढ्या सैन्याला ही दारू कशी पुरेल?"

पौंड्रिक म्हणाला—"या मडक्यांतली दारू कमी पडणार नाहीं. व या पोत्यांतलें अन्न देखील कमी पडणार नाहीं. जितकें

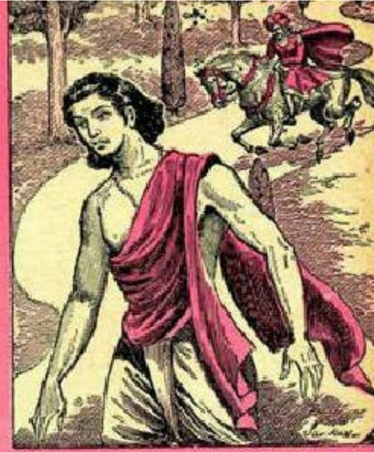

काढून घ्याल तितकेंच तें त्यांत पुन्हां भरून येईल."

सैनिकांनीं पोटभर पकान्नें खाल्लीं व दारू पिऊन घेतली. नंतर तें मडकें व पिशवी उच-लून घेण्यासाठीं ते परस्पराशीं भांडूं लागले कांहीं पुढें जाऊं लागले. पण आश्चर्य म्हणजे त्यांना जागचें हालतांच येईना. सर्व जमि-नीला चिकटून राहाले. एक दोघे मडक्या जवळच होते. त्यांनीं उचलण्याचा प्रयत्न केला तर मडकें व पोतें जमिनीला चिकटून राहालें.

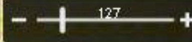
पौंड्रिक हंसत तेथून निघून गेला. त्यानें घडलेलें वृत्त राजाला सांगितलें आणि म्हणाला—"या पौंड्रिकाला धरणें आपल्याला वाटतें तसें तें सोपें नाहीं."

आणखी कांहीं दिवस लोटले. राजा आपल्या उद्यानांत फिरत असतां त्याला समोर पौंड्रिक दिसला. तो त्याला म्हणाला—"महाराज! या, आपल्याशीं मला कांहीं बोलावयाचें आहे." राजा म्हणाला—"येतो." आणि चटकन घोड्यावर बसून पौंड्रिकाला धरायला धांवला. पण पौंड्रिक कांहींच बोलला नाहीं. तो चालूं लागला. राजा घोड्यावरून त्याचा पाठलाग करीत होता तरी तो पौंड्रिकाला धरूं शकला नाहीं.

कांहीं वेळानें घोडा इतका दमला कीं त्याच्या तोंडांतून फेस येऊं लागला आणि तो जमिनीवर कोलमडून पडला. अर्थातच राजा देखील जमिनीवर आदळला. पौंड्रिक कोठें निघून गेला, कोणाला कळलें नाहीं.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला—"राजा! मला एक शंका आहे. भीमसेन महाराजांना सुरवातीलाच ही गोष्ट कळली असणार कीं पौंड्रिकाला कैद करून त्याचा वध करणें अशक्य आहे. त्याला ही गोष्ट कळली नसली तरी त्यानें दाखविलेले एक दोन चमत्कार पाहून तरी त्याला ही गोष्ट

कळायला हवी होती. जी गोष्ट त्याच्या सेनापतीला देखील कळली होती, ती राजाला कळली नसेल, असें नाहीं मला वाटत. इतकें असून त्यानें पौंड्रिकाला धरण्याचा इतका हट्ट कां धरावा? या प्रश्नाचें उत्तर माहीत असून तूं दिलें नाहींस तर त्याचा परिणाम तुला माहीतच आहे. तुझ्या डोक्याचीं शंभर छकलें होऊन तुझ्याच पायांवर आदळतील, विसरूं नकोस."

विक्रमार्क म्हणाला—"भीमसेन महाराजांना पौंड्रिकाच्या मंत्रशक्तीची पूर्ण कल्पना होती. त्याला कैद करून त्याचा वध करणें देखील आपल्याला शक्य नाहीं हें देखील त्यांना माहीत होतें. पण तें कबूल करणें त्याला पसंत नव्हतें. दुसरा कोणी आपल्याहून मोठा किंवा बलिष्ठ आहे हें कोणताहि राजा कसें मान्य करील? त्यांत मला कांहीं आश्चर्य वाटत नाहीं. जो राजा आपल्या प्रजेपैकीं कोणालाहि स्वतःहून जास्त पराक्रमी व बलिष्ठ मानून स्वस्थ बसतो तो किती दिवस राज्य करणार? त्याचें सिंहासन डग-मगवणारा कोणी प्रतिस्पर्धी दिसला तर त्याचा कांटा दूर करणें हें राजाचें प्रथम कर्तव्य होऊन बसतें. म्हणून भीमसेन महाराजांनीं पौंड्रिकाचा वध करण्यासाठीं खटपट केली ती मला नैसर्गिकच वाटते. आतां स्वतःचा प्राण गमावून बसणें हा प्रश्न. मरण हें प्रत्येकाच्या वांट्यास येतेंच. कोणी सुटतो आहे का? पण तो मृत्यु शक्य तोंवर पुढें ढकलावा हा प्रत्येक मानवाचा प्रयत्न असतो. भीमसेन महाराजांनीं तोच प्रयत्न केला." राजाचें मौन अशा तऱ्हेनें भंग होतांच वेताळ अदृश्य झाला व पुन्हां परत जाऊन झाडाच्या फांदीला लोंबकळूं लागला. (कल्पित)

गुलाम हिरकणी

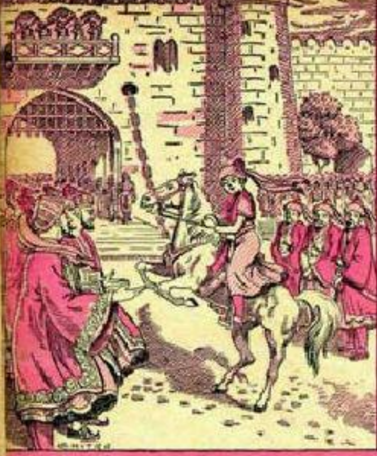
[३]

चोरांचा डोळा चुकवून जमरूद निसटली ती घोड्यावर बसून संध्याकाळपर्यंत पळत राहाली. रात्रीं झाडाखालीं विश्रांति घेऊन दुसऱ्या दिवशीं उजाडतांच पुढें निघाली. सतत दहा दिवस वाळवंटांत प्रवास केल्या-नंतर तिला एका जागीं थोडीशी हिरवळ, आणखी पुढें गेल्यावर पाण्याचे ओढे, शेतें फळझाडें पण दिसलीं. एका झाडाखालीं विश्रांति घेऊन पुन्हां घोड्यावर बसून पुढें निघाली. ती एका मोठ्या राजधानीच्या नगरांत येऊन पोंचली. ती त्या नगराच्या द्वाराजवळ पोंचली तेव्हां तिला तेथें मोठी गर्दी दिसली व आश्चर्य म्हणजे तिला पाहून त्या लोकांना आनंद झाल्यासारखा जमरूदला वाटला.

अकस्मात् नगराचा भव्य दरवाजा उघ-डला व आंतून त्या गांवचे प्रमुख घोड्यावर बसून पुढें आले व त्यांनीं लवून मुजरा केला. त्याच वेळीं प्रजेनें "नव्या सुलतानांचा जय असो!" असा जयघोष केला.

जमरूद अर्थातच अजून पुरुष वेषांतच होती. पण तिला तें सर्व कांहीं कळेना. तिनें पुढें येऊन त्या नगराच्या प्रमुखांना विचारलें—"हा कोणाचा जयजयकार चालू आहे?"

"आपल्याला आमच्या या शहराचें राज्य करण्यासाठीं अल्लानें पाठविलें आहे. तो सर्वज्ञ आहे. म्हणूनच त्यानें आपल्यासारख्या योग्य तरुणाची निवड करून पाठविलें." नगर पिते म्हणाले.

जमरूद जास्तच चकित झाली. परंतु त्यांच्याशीं बोलल्यावर तिला कळलें कीं त्या गांवचा सुल्तान मेल्यानंतर नागरिक नगराच्या मुख्यद्वारासमोर जमा होता. जो सर्व प्रथम बाहेरून गांवांत येतो त्याला सुल्तान नेमण्यांत येतें. जमरूद सर्वांत प्रथम आली.

तिनें स्वतःची ओळख दिली नाहीं व म्हणाली—" कुलीन घराण्यांत माझ्या जन्म झाला आहे. देश पर्यटन करण्यासाठीं मी निघालों होतों व तुमच्या गांवीं सहजीं आलों. तुम्ही माझ्यावर ही जी जबाबदारी टाकली आहे त्या योग्य होण्याचा मी प्रयत्न करीन."

त्यानंतर जमरूदला सुल्तानाचीं वस्त्रें देण्यांत आलीं व राज्यारोहण समारंभ झाला. दरबारी व मानकरी लोकांनीं लवून मुजरा केल्यावर सर्व नागरिकांनीं पण मुजरा केला.

जमरूदनें दान धर्म केला. खजिन्यांत वर्षानुवर्षे पडून राहालेली संपत्ति प्रजेच्या उपयोगी पडावी म्हणून तिनें प्रजेच्या हिताचीं कित्येक कामें केलीं. त्यामुळें राज्यांतल्या उद्योग धंद्यांना प्रोत्साहन मिळालें. व्यापार वाढला व राज्याची भरभराट झाली. या प्रजावत्सल सुल्तानाला शतायु कर अशी प्रजेनें अल्लाजवळ दुवा मागितली. दरबारी मंत्री किंवा प्रजेला चुकून सुद्धां संशय आला नाहीं कीं आपला सुल्तान पुरुष नसून एक स्त्री आहे.

हें सर्व झालें, पण जमरूदच्या मनाला चैन पडेना. कारण तिला अलीशारची सारखी आठवण येत होती. त्याच्या वांचून तिला जिणें व्यर्थ वाटूं लागलें. तिनें त्याच्या शोधार्थ पुष्कळ खटपट केली. पण कांहीं उपयोग झाला नाहीं. अलीशारची पुन्हां भेट घडावी म्हणून तिनें नवस केले, उपास केले दानधर्म केला. प्रजेला वाटे, आपले सुल्तान धर्म भोळे आहेत!

एक वर्ष लोटलें. एकाएकी जमरूदला एक युक्ति सुचली. तिनें एक मोठें मैदान स्वच्छ करविलें. त्यांत एक मोठा शामियाना उभा केला. त्यांत राजधानींतल्या सर्व प्रजेला बसून जेवतां येईल एवढी जागेची व्यवस्था केली. नंतर तिनें राजधानींत दवंडी पिटविली कीं " दर महिन्याच्या पहिल्या तारखेला तेथें सहभोजनाची व्यवस्था करण्यांत आली आहे. जो कोणी गैर हजर राहील त्याला फांशीची शिक्षा देण्यांत येईल."

पहिल्या सहभोजनाला सर्व धनीमानी व गोरगरीब प्रजा हजर होती. जमरूद प्रत्येकाची चवकशी करण्याचें मिश करून प्रत्येकाला जवळ जाऊन पहात होती. सर्वांना आश्चर्य वाटलें. कित्येकांनीं सुल्तानाच्या उदार स्वभावाचें कौतुक केलें.

त्या दिवशीं संयोगवश बरसूम पण त्या मेजवानीला आला होता. तो स्वतः समोरच्या लाडू जिलब्या संपवून दुसऱ्याच्या ताटलींतलींच पकान्नें पण लाटीत होता. जमरूदनें शिपायांना सांगून त्याला कैद करविलें. तिनें त्याला ओळखलें होतें.

पहिल्याच दिवशीं मेजवानींत विघ्न आलें. बरसूमला सुल्तानासमोर उभें करण्यांत आलें.

जमरूदनें त्याला विचारलें—" कोण तूं आमच्या राजधानींत परवानगीशिवाय शिरणारा?"

बरसूम खोटें बोलला. म्हणाला—" माझें नांव अली आहे. मी एक दर्यावर्दी व्यापारी आहें!"

जमरूदनें एका ताटांत वाळू व एक तांब्याची काडी आणावयास नोकराला सांगितलें. वाळूवर कांहीं आडव्या उभ्या रेषा काढून ती म्हणाली—" तूं खोटें बोलतो आहेस! तुझें नांव बरसूम आहे. तूं एका गुलाम दासीला पळवून नेलें होतेंस कीं नाहीं? तिचा शोध काढीत तूं इकडे आला

आहेस. होय कीं नाहीं?" तिनें दरडावून विचारलें.

बरसूम जमरूदच्या पायांवर लोटांगण घालून म्हणाला–"मालक! माफ करा, चुकलों!"

सर्व दरबारी चकित होऊन पाहूं लागले. सुल्तानांना ज्योतिष विद्या देखील अवगत आहे तर!

जमरूदनें बरसूमला फांशीची शिक्षा देण्यास हुकूम सोडला. म्हणाली–"माझ्या राज्यांत असल्या खादाड व खोटें बोलणाऱ्यांना हीच शिक्षा दिली जाईल."

दुसऱ्या महिन्यांत पुन्हां मेजवानी झाली. सव बेता बेतानेंच पक्वान्नें खात होते. समोर ताटलींत जेवढें होतें तें देखील पुरें खाण्याचें कोणी साहस केलें नाहीं. सर्वांना धास्ती वाटत होती सुल्तानांनीं खादाड समजून फांशी दिली तर!

त्या मेजवानीला एक नवीन माणूस परगांवचा आला होता. त्यानें एका बाजूची सोयिस्कर अशी जागा स्वतःसाठीं निवडली आणि टेबलावर जीं पक्वान्नें ठेवलेलीं होतीं त्यावर भरपूर हात मारला. शिऱ्याचें ताट प्रथम रिकामें करून लाडू व जिलब्यांचीं ताटें पण रिकामीं केलीं. त्याचें वागणें सर्वांना थोडें बिलक्षण वाटलें.

तो अनोळखी मनुष्य चोरांच्या टोळीचा नायक होता. जमरूद म्हातारीच्या हातावर तुरी देऊन पळून गेल्यानंतर दोन दिवसांनीं तो परत आला. तेव्हां जमरूद पळून गेल्याचें व एक घोडा नाहींसा झाल्याचें कळलें. एक पुरुषी पोशाख पण नाहींसा झालेला दिसला. तो पोशाख करून हिंडणारा कोणी भेटला तर त्याला पकडून आणण्याचा हेतूनें तो निघाला होता आणि जमरूद ज्या देशाची सुल्तान झाली होती त्या देशांत आला. मेजवानीची गोष्ट ऐकून तो देखील मेजवानीला हजर झाला होता.

त्याला पाहतांच जमरूदनें त्याला ओळखलें व त्याला धरून आणण्यासाठीं तिनें कांहीं शिपाई पाठविले. शिपायांनीं त्याच्या मुसक्या बांधून त्याला सुल्तानासमोर उभें केलें.

"कोण तूं? काय करतोस? आमच्या राजधानींत येण्याचा काय हेतु होता तुझा?" जमरूदनें दरडावून विचारलें.

"माझें नाम रहमान आहे. मी एक प्रवासी आहें. गांव पहायला म्हणून आलों आहें." चोर म्हणाला.

जमरूदनें पहिल्यासारखें वाळूचें ताट व तांब्याची काडी मागवली. आडव्या उभ्या रेघा काढून लक्षपूर्वक रेखागणित केल्या-सारखें दाखवून म्हणाली—"तूं प्रवासी आहेस! तूं तर चोराच्या सोनेरी टोळीचा नायक आहेस! तूं कित्येक चोऱ्या केल्या आहेस व कित्येकांचे खून देखील केले आहेस. माझ्याजवळ तुझी लटपट चाला-वयाची नाहीं. काय तें खरें सांग नाहीं तर तुझी चामडी लोळवीन!"

चोरानें चटदिशी तिला ओळखलें. आपण जिच्या शोधार्थ हिंडत आहों तीच सुलतानाचें सोंग करून येथें बसली आहे. पण तो कांहींच बोलला नाहीं. त्याच्या तोंडांतून शब्दच उमटेना. तो अडखळत म्हणाला—"सुलतान म्हणतात तसा मी चोरांच्या टोळीचा खरोखरच नायक आहें. मला क्षमा करावी. मी या पुढें चोरीचा धंदा सोडून काम धंदा करीन."

"तुझ्या सारख्या अत्याचारी डाकू व लुटेऱ्यांना जिवंत सोडणें म्हणजे धर्मद्रोह होईल!" असें त्याला उत्तर देऊन जमरूद म्हणाली—"घेऊन जा याला माझ्या डोळ्या-समोरून आणि याला तावतोब फांशी द्या."

सुलतानाला ज्योतिष शास्त्राची चांगलीच माहिती आहे याची प्रजेला खात्री पटली. आपण लपवा लपवी केली तर सुलतानाला ती कळल्याशिवाय राहणार नाहीं. सुलतान तुरुंगांत टाकतील किंवा फांशी देतील या भीतीनें लवाड्यांना व लुच्चेगिरीला आळा बसला. राज्यांत शांतता नांदूं लागली.

तिसऱ्या खेपेला जेव्हां मेजवानी झाली तेव्हां सर्व आज कोणाची पाळी आहे हें पहात बसले. समोरच्या ताटाला कोणी हात लावला नाहीं. तिकडे कोणाचें लक्ष देखील नव्हतें.

कांहीं दिवसांपूर्वी त्या गांवाला एक पांढरी दाढीवाला आला. त्यानें सुलतानाच्या मेजवानीची गोष्ट ऐकली. जो कोणी मेज-वानीला हजर रहात नाहीं त्याला सुलतान फांशी देतो हें देखील त्याला कळलें होतें. म्हणून तो सुद्धां मेजवानीला हजर झाला.

तो रशीद होता. त्यानेंच जमरूदला प्रथम विकत घेण्याचा प्रयत्न केला होता व त्यानेंच आपला भाऊ बरसूम याच्या मदतीनें अलीशारच्या घरून जमरूदला पळवून नेलें होतें. जमरूद त्याच्या हातून निसटून गेल्यावर तिचा शोध काढण्यासाठीं त्यानें बरसूमला पाठविलें होतें. पण बरसूम एक महिना झाला तरी परतला नाहीं हें पाहून तो स्वतः त्याच्या व जमरूदच्या शोधार्थ निघाला आणि त्या गांवीं आला.

तो खायला बसला तेव्हां जमरूदनें त्याला तत्क्षण ओळखलें. ती कांहीं बोलल्या-शिवाय तेथून निसटून निघून गेली. लोकांना आश्चर्य वाटलें कीं सुलतानानें या खेपेस कोणालाहि धरून नेलें नाहीं. परंतु त्यांना आश्चर्य करीत फार वेळ बसावें लागलें नाहीं. कांहीं शिपाई घाई घाईनें मेजवानीच्या शामियानांत शिरले व जेथें रशीद बसला

होता तेथें सरळ येऊन उभे राहिले. रशीद चकित होऊन तिकडे पाहूं लागला. पण शिपायांनीं क्षणार्धांत त्याची नकली दाढी ओढून काढली आणि त्याला कैद करून सुलतानासमोर उभें केलें.

"काय तुझें नांव? काय तें खरें सांग! येथें लपवालपव चालायची नाहीं. तूं वेष पालटून येथें कशाला आला होतास?" जमरूदनें दरडावून विचारलें.

रशीद म्हणाला—"सुलतान! माझें नांव रुस्तुम आहे. मी एक गरीब फकीर आहें. गरिबावर दया करावी!"

जमरूदनें वाळूचें ताट व तांब्याची काडी मागविली व नेहमीसारख्या उभ्या आडव्या रेघा काढून ज्योतिष पाहल्यासारखें दाखविलें व म्हणाली—"लबाड लांडग्या! तूं सुलताना समोर खोटें बोलतोस! तुझें नांव रशीद अल्दीन आहे. तूं ख्रिस्ती आहेस पण हें नांव धारण करून तूं मुसल्मान व्यापाऱ्याचें सोंग करून हिंडतोस. एका मुसल्मान दासीला तूं आपल्या घरीं पळवून नेलें नव्हतेंस? बोल!"

आपला बचाव करण्याचा प्रयत्न फुकट समजून व कदाचित खरें बोल्लें तर सुटका मिळेल असा विचार करून त्यानें सर्व कबूल केलें. पण जमरूदनें त्याला फांशीची शिक्षा दिली.

चोर व लबाड लोकांना पकड्यासाठींच सुलतानानीं मेजवानी सुरू केली आहे कीं काय असें लोकांना वाटूं लागलें.

जमरूदनें ज्या हेतूनें मेजवान्यांचा कार्यक्रम सुरू केला होता तो हेतु पार पडला नव्हता. पण त्या प्रयत्नांत तिचे व अलीशारचे सर्व शत्रू मात्र सांपडले गेले याचा विचार करून तिच्या मनाचें थोडें समाधान झालें. तिचा प्रियकर कोठें असेल किती कष्ट सहन करीत असेल याचा विचार करीत ती बसली होती त्याच जागीं थोडी आडवी झाली व लगेच तिचा डोळा लागला.

पण थोड्या वेळानें तिची झोंप मोडली. ती देवासमोर गुडघे टेंकून बसली व प्रार्थना करूं लागली—"हे अल्ला! तुझ्या कृपेशिवाय माझी व माझ्या प्रियकराची भेट होणें शक्य नाहीं." रात्रभर ती रडत राहिली.

त्या दिवसापासून एक महिनाभर ती बाहेर आली नाहीं कीं कोणाला भेटली नाहीं. [पुढल्या अंकांत संपणार]

भीमूचें पराक्रम

जमीनदारानें आपल्या जांवयासाठीं म्हणून एक खास नोकर नेमला होता. पण त्याला काम कांहींच नव्हतें. एकतर मुलगाच, त्यांत श्रीमरावांचा नोकर आणि काम कांहीं नाहीं. म्हणून त्याच्या माकडचेष्टा चालू होत्या. कधीं झाडावर चढ, कधीं भिंतीवरून उड्या मार, कधीं खुर्चीवरच नाच, एक न एक उद्योग चालू असायचा त्याचा.

भीमू आपल्या नोकराच्या या माकड-चेष्टांचें कौतुक करीत पहात बसे. पण जमीनदाराला तें कसें आवडणार? जमीन-दारानें एक दोनदां नोकराचा हा खेळखंडोबा पाहिला. त्यानें त्याला बाजूला बोलावून त्याचा कान पिळला आणि बजावून सांगितलें कीं पुन्हां असा धिंगाणा करतांना दिसलास तर नोकरीवरून काढून टाकीन.

एकदां जमीनदारानें जांवयासमोर नोक-राला कोंचावरून फर्शीवर उड्या मारीत असतांना पाहिलें. पण भीमू त्याला कांहीं एक बोल्ला नाहीं व उलट गंमत पहात बसला. तें पाहून जमीनदारानें नोकराला—"चालता हो बाहेर!" असें दटावून बाहेर पाठविलें व जांवयाला म्हणाला—"या नोकराला खुशाल-चेंडूसारखा मोकळा सोडलात तर तो तुमच्या डोक्यावर चढेल! संभाळून रहा!"

तें ऐकून भीमू घाबरला. सासऱ्यानें सांगितलेलें खोटें का असणार, काय नेम? खरोखरच डोक्यावर चढून बसायचा! म्हणू-नच हा उड्या मारण्याची संवय करीत असावा. याला डोक्यावर चढूं देतां कामा नये असा विचार करून भीमूनें एक युक्ति केली. तो एक पागोटें जवळ ठेवूं लागला.

नोकराची बदली] [श्री. मा. गो. मोरे

नोकर असला किंवा त्याला बोलायचें झालें कीं डोक्याला पागोटें घालून उभा राही. बसून राहलों तर त्याला डोक्यावर सहज चढून बसतां येईल, म्हणून नोकर आला कीं डोक्यावर दोन्हीं हात ठेवून उभा राही. त्याला जें कांहीं सांगावयाचें असेल तें सांगून ती दूर निघून गेल्यावर डोक्यावरचे हात बाजूला करी व पागोटें काढून ठेवी. काय नेम कधीं डोळा चुकवून येऊन डोक्यावर चढेल म्हणून दार उघडें असेल तेव्हां तो बसत नसे. उभा राही किंवा खोलींतल्या खोलींत हिंडत राही.

एकदां लक्ष्मीनें नवऱ्याला, डोक्याला पागोटें घालून खोलींत फिरत असलेला पाहिलें. तिनें येऊन विचारलें—"हें काय सोंग केलें आहे?"

त्यावेळीं त्याचा नोकर तेथें सुदैवानें नव्हता. भीमू म्हणाला—"तुला काय माहीत. तो म्हणे डोक्यावर चढून बसेल! तुझ्याच वडिलांनीं सांगितलें मला. म्हातारीं माणसें, त्यांना या नोकरांची चांगली माहिती असते. पहा ना, तो सारखा उड्या मारीत असतो. चांगली संवय झाली कीं चढून बसेल! म्हणून मी सावध रहावयाचें ठरविलें आहे."

तें ऐकून लक्ष्मी हंसू लागली. म्हणाली—"बाबांनीं सांगितलें त्याचा हा अर्थ नव्हे. जर नोकराला मोकळा सोडला तर तो पुढें तुमचें ऐकणार नाहीं, हा होता त्यांच्या म्हणण्याचा अर्थ!"

भीमूला एक मोठें ओझें डोक्यावरून उतरल्यासारखें वाटलें. कारण आजपर्यंत त्यानें सांगितलेलें नोकरानें केलें नाहीं असें कधीं झालें नव्हतें. म्हणून भीमू नोकराशीं पुन्हां पहिल्यासारखाच वागूं लागला.

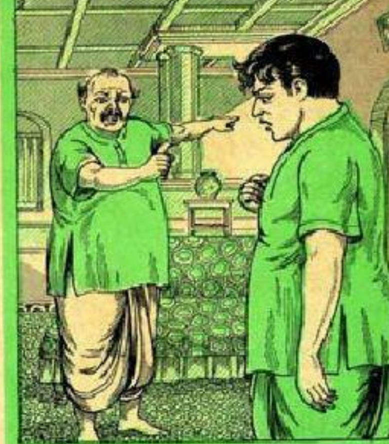
एकदां भीमूनें आपल्या नोकराला थोडें पाणी घेऊन यायला सांगितलें. तो एक भांडें भरून पाणी घेऊन आला. भीमू म्हणाला—"एवढें का पुरणार आहे?" त्यावर तो मुलगा म्हणाला—"मला पहिल्यानें कां नाहीं सांगितलें, मी एक घागर भरून घेऊन आलों असतों." त्याला भीमूची भीति म्हणून वाटत नव्हती.

जमीनदार हें सर्व पहात होता. तो भीमूला म्हणाला—"पाहिलेंस, हा तोंडासमोर अशीं उत्तरें करूं लागला आहे. आतां तो डोक्यावर नाहीं चढणार तर काय?"

भीमू म्हणाला—"तो डोक्यावर चढणार नाहीं! असें मला स्वतः लक्ष्मीनें स्वतः सांगितलें!"

"डोकें तिचें! तिला काय कळणार मनुष्य स्वभाव? तो समोर अशीं उत्तरें करूं लागला तर एक दिवस डोक्यावर चढल्याशिवाय राहणार नाहीं, सांगून ठेवतों!" जमीनदार हें सांगून निघून गेला. भीमूला पुन्हां नोकराची भीति वाटूं लागली. तर मग लक्ष्मीच्या बापानें सांगितलें तेंच खरें! मोठीं माणसें! थोर माणसें सांगतील तसें वागावें लहानांनीं!

भीमूनें नोकराला बोलावून बजावून सांगितलें—"हें बघ, माझ्याजवळ कांहीं बोलावयाचें झालें कीं समोर उभा राहून बोलावयाचें नाहीं! तोंड फिरवून बोलत जा! समजलें?"

पण नोकराच्या तें कांहीं लक्षांत येईना. म्हणून नोकर बोलूं लागला कीं भीमूच तोंड फिरवून बोलूं लागला.

एकदां भीमू नोकराशीं बोलत होता. नोकर समोर आला कीं भीमू तोंड फिरवून उभा राही. नोकर समोर येऊन बोलूं लागे! भीमू पुन्हां तोंड फिरवून उभा राही. नोकराला ती गंमत वाटली, पण भीमूला मात्र स्वतः भोंवती प्रदक्षिणा घालावी

लागली. लक्ष्मीनें तें दूरून पाहिलें आणि नवऱ्याला येऊन विचारलें–"असें भोंवऱ्यासारखे गरगर काय म्हणून फिरतां आहां ?"

"कांहीं नाहीं ग ! तुझे बाबा सांगून गेले कीं याला समोर उत्तर करूं देऊं नका, नाहींतर हा खात्रीनें डोक्यावर चढेल. चढणार नाहीं म्हणून तूं सांगितलेंस तें देखील मी त्यांना सांगितलें. पण ते म्हणाले–"तिला काय कळतें ?" आणि पहा ना हा मुलगा तरी ! समोर उत्तरें करूं नकोस म्हणून मी त्याला किती सांगितलें तरी तो कांहीं ऐकत नाहीं. मी त्यानें समोर उत्तर देऊं नये म्हणून स्वतःच तोंड फिरवून घ्यायचें ठरविलें आहे. समज, मी नाहीं तोंड फिरवलें व तो डोक्यावर चढून बसला तर !"

तें ऐकून लक्ष्मीला हंसूं आवरेना. म्हणाली–"अहो समोर उत्तरें न करणें म्हणजे मोठ्यांशीं नम्रपणानें वागणें. ते सांगतील तसें करणें असा आहे !"

"तुला ग काय कळतें ? तूं आपल्या बाबांच्याहून जास्त शाहणी आहेस होय ! तुला काय कळतें, हें तेच आतांच सांगून गेले. मोठीं माणसें सांगतील तसें वागावें. म्हणून मी तुझें कांहीं ऐकणार नाहीं !" भीमूनें दटावून सांगितलें.

या नोकराच्या वागण्यानें उगाच नवऱ्याला त्रास मात्र होत आहे हें पाहून तिनें आपल्या बाबांना दुसरा नोकर ठेवायला सांगितलें.

भीमूला तिनें तें येऊन सांगितलें तेव्हां तो म्हणाला–"याची पीडा गेली कीं पुरे. दुसरा नोकर ठेवल्याचा आनंद वाटेल मनाला !"

तेथें पाहिजे जातीचें

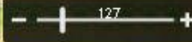
"मला आजी नाहीं आवडत !" संजू आपल्या भावंडांना सांगूं लागला.

छोटू म्हणाला–"पाहिलेंत आजोबा, संजू म्हणतो कीं मला आजी नाहीं आवडत !"

आजोबांनीं चवकशी करून मुलांकडून त्याचें कारण काढून घेतलें. आजीनें बंडूच्या हातांत एक पैसा दिला पण संजूला मात्र दिला नाहीं. बंडू सर्वांत धाकटा. आजीनें पाठींत कळा येत आहेत बुके मारतोस का रे छोटू म्हणून छोटूला बोलावलें. छोटू पुढें येऊन उभा राहण्याच्या आधींच बंडू पाठींत बुके मारूं लागला. त्याला तें जमणार नाहीं म्हणून त्याला एक पैसा देऊन आजीनें–"जा, पैशाचें पेपरमींट घेऊन खा" असें सांगून त्याला पाठवून दिलें. तें पाहून संजू पण धांवत आला आणि म्हणाला–"आजी मी, आजी मी मारतों बुके पाठींत !" पण आजीनें–"तुला तें जमणार नाहीं बाळा !" म्हणून सांगून त्याला बाजूला बसायला सांगितलें. त्याला पैसा दिला नाहीं. म्हणून तो आजीवर रागावला होता व आजी चांगली नाहीं म्हणून सांगत सुटला होता.

तें सर्व कळल्यावर आजोबांनीं दोन्हीं नाकपुड्यांत खूप तपकीर कोंबली व म्हणाले–"अरे संजू ! बंडू सर्वांत लहान. तो बुके मारायला आला तर आजीनें पेपरमींट दिलें. पण तूं मोठा, तुला आजी पेपरमिंटाला पैसे देईल ! मी तुला एक गोष्ट सांगतों. नीट बस पाहूं !"

एका गांवीं एक गरीब शेतकरी रहात असे. दिवसभर काबाडकष्ट करून देखील त्याला व त्याच्या कुटुंबाला पोटभर खायला

मिळत नसे. 'राजाजवळच जाऊन थोडी मदत मागावी. राजानें मनांत आणलें तर आपली गरीबी एका क्षणांत दूर होऊन जाईल.' असा विचार करून तो राजाकडे गेला.

थोरां मोठ्यांकडे जातांना रिकाम्या हातानें कधीं जाऊं नये असें त्यानें ऐकलें होतें. म्हणून तो शेतकरी एक कोंबडी बरोबर घेऊन गेला होता. त्यानें कोंबडी राजासमोर ठेवून हात जोडून आपलें गाऱ्हाणें निवेदन केलें.

राजानें सर्व कांहीं ऐकून घेऊन स्मित करून त्याला विचारलें—"काय रे तूं ही एक कोंबडी घेऊन आलास. पण माझ्या घरीं सहा जण आहेत. मी, राणी, दोघे राजकुमार व दोघी राजकन्या. या सर्वांना ही कोंबडी कशी वाटून द्यायची ?"

शेतकरी गरीब होता खरा, पण हुशार होता. म्हणाला—"त्यांत काय महाराज ? मला एक सुरी द्या, मी सहा जणांना छान वांटून देतों पहा."

राजानें शेतकरी काय करतो हें पाहण्यासाठीं एक सुरी आणून द्यायला नोकराला सांगितलें.

शेतकऱ्यानें कोंबडीचें डोकें कापून राजासमोर ठेवलें व म्हणाला—"महाराज, आपण राज्याच्या शीर्षस्थानीं आहां. म्हणून कोंबडीचें डोकें आपल्यासाठीं आहे." कोंबडीची पाठ कापून म्हणाला—"ही राणीसरकारांसाठीं. कारण सर्व कुटुंबाचा भार त्यांच्या पाठीवर असतो." नंतर कोंबडीचे दोन्ही पाय कापून म्हणाला—"हे दोन्ही दोघां राजकुमारांना. कारण दोघांना आपल्या पावलावर पाऊल ठेवून चालावें लागणार आहे." नंतर कोंबडीचे दोन्ही पंख कापून म्हणाला—"हे दोन्ही पंख दोघां राजकन्यांच्या वांट्याचे. कारण दोघींना येथून उडून जावें लागणार. उरलेला भाग माझ्या वांट्याचा. कारण मी आज महाराजांच्या घरचा पाहुणा आहें."

शेतकऱ्याचें चातुर्य पाहून राजा थक्क झाला. त्यानें त्याला पुष्कळसें बक्षिस देऊन निरोप दिला. ही बातमी गांवभर पसरली. गांवांत एक लोभी शेतकरी होता. तो एकीच्या ऐवजीं पांच कोंबड्या घेऊन राजाकडे गेला व राजाला नजराणा म्हणून त्या कोंबड्या दिल्या.

त्याला पाहतांच त्याचा लोभीपणा राजानें ओळखला. स्मित करून म्हणाला—"काय रे ! आम्ही तर सहा जण आहों आणि या

पांच कोंबड्या, कापल्याशिवाय कशा वांटून घ्यायच्या !"

'अरे अरे अरे ! आणखी एक कोंबडी आणली असती तर काय बिघडलें असतें !' मनांतल्या मनांत तो फार निराश झाला. आतां या कशा वांटायच्या !

तेव्हां राजा म्हणाला—"तुला नाहीं कळणार त्या कशा वांटायच्या त्या. काल आला होता न तुझा तो शेजारी, तो सांगेल कशा वांटायच्या त्या." असें सांगून राजानें त्या चतुर शेतकऱ्याला बोलवलें.

शेतकऱ्यानें सर्व समजून घेतलें व विचार करून म्हणाला—"महाराज मी सांगतों या कोंबड्या कशा वांटायच्या त्या. महाराज व राणीसरकार दोघांना मिळून एक कोंबडी. आपण दोघे व कोंबडी मिळून तीन झाले. आपल्या दोघां मुलांना मिळून एक कोंबडी. दोघं मुलें व कोंबडी मिळून तीन झाले. दोघी मुलींना मिळून एक. दोघी मुली व एक कोंबडी मिळून तीन झाले. आतां उरल्या दोन कोंबड्या. त्या दोन व मी मिळून आम्ही तीन होऊं. म्हणून त्या दोन माझ्या वांट्याच्या."

तो हिशोब पाहून राजा चकित झाला व दुसरा शेतकरी तर कांहीं बोलूच शकला नाहीं. त्याच्या देखत राजानें त्याच्या दोन कोंबड्या त्या चतुर शेतकऱ्याला दिल्या व एक चांगलें इनाम वर देऊन त्याला निरोप दिला.

"म्हणून मुलांनो, नुसती नकल करून भागत नाहीं, थोडी अक्कल देखील हवी असते."

आजोबांची गोष्ट ऐकून सर्व मुलें खूप हंसली. संजू मात्र थोडा ओशाळल्यासारखा झाला.

भुकेचें भूत

एकदां छत्रपुर नांवाच्या गांवचा राजा रात्रीं उताणा घोरत पडला असतां त्याच्या तोंडांतून एक भूत आंत पोटांत शिरलें. सकाळीं त्याला फार भूक लागलेली होती. त्याला रोजच्या सारखें जेवायला वाढलें. पण तें एका घासासारखें वाटलें त्याला. सैंपाकी व वाढणारे नोकर चकित झाले. निरनिराळीं पक्वान्नें करून ते वाढूं लागले. किती वाढलें तरी पान स्वच्छ. महाराजांचा जठराग्नि कोपला आहे अशी वर्दी त्यांनीं पंत प्रधानांच्या कानावर घातली. सकाळच्या फराळाचे एवढे पदार्थ संपले तर जेवणाच्या वेळीं किती जेवतात कोणास ठाऊक ! म्हणून प्रधानांच्या सल्ल्यानें चार बकरे, दहा कोंबड्या, मण भर तांदुळाचा भात, पातेलें भर खीर, दोन टोपल्या लाडू असे पदार्थ तयार करून महाराजांना जेवायला वाढलें. महाराजांनीं तें सर्व फस्त केलेलें पाहून मात्र पंतप्रधान देखील घाबरला.

ही राक्षसी भूक भागवायला राज्यांतला अन्नपुरवठा पुरेसा पडणार नाहीं हें ओळखून राजाची राक्षसी भूक भागवण्यासाठीं गरीब खेडुतांचीं कोठारें जप्त करण्यास त्यानें सांगितलें. देशभर खळबळ उडून गेली.

राजानें पाहिलें कीं असा अत्याचार चालू राहाला तर प्रजा बंड करील. पण तो तरी काय करणार ? त्याची भूक कांहीं कमी होत नव्हती. म्हणून त्यानें आपल्या प्रजेची पिळवणूक बंद करून आपल्या मांडलिक राजांकडून अन्न सामग्री रूपें खंडणी वसूल करायला सुरवात केली.

पुढें कांहीं दिवसांनीं त्यानें मांडलिक राजांच्या राजधानीला भेट देऊन तेथें त्यांचा सत्कार घ्यायचें ठरविलें. महाराज येणार असें कळल्यावर खूष होण्याऐवजीं त्याच्या भुकेची कल्पना करूनच त्यांच्या अंगावर कांटा उभा राही.

एकदां काशीहून एक ब्रह्मचारी एका मांडलिकाच्या घरीं विद्याध्ययन संपवून आला. त्यानें राजाच्या या भयंकर भुकेची गोष्ट ऐकली. विद्वान लोक त्याला भेटायला आले होते. त्या राज्याचा मांडलिक राजा स्वतः विद्वत्सभेला हजर होता. ब्रह्मचारी स्वभावानें थोडा थट्टेखोर होता. तो थट्टा करून लोकांना खूप हंसवीत होता. एकदा राजा उदास बसून रहालेला पाहून ब्रह्मचाऱ्यानें कारण विचारलें. राजानें कांहीं लपवा लपवी केल्याशिवाय सर्व खरेंखरें तें सांगून टाकलें.

त्यावर तो ब्रह्मचारी म्हणाला—"महाराज जेवायला आले तरी आपणांला कांहीं त्रास होऊं नये याची जबाबदारी माझ्यावर. आपण अगदी बेफिकीर रहावें. कांहीं काळजी करूं नये."

मांडलिक राजाला तें ऐकून आनंद झाला. सूर्यास्ताच्या सुमारास चक्रवर्ती राजा आला. त्याच्याबरोबर नोकर चाकर पण पुष्कळ होते. राजाबरोबर त्यांच्या जेवणाखाण्याची व्यवस्था राजाला करावी लागली.

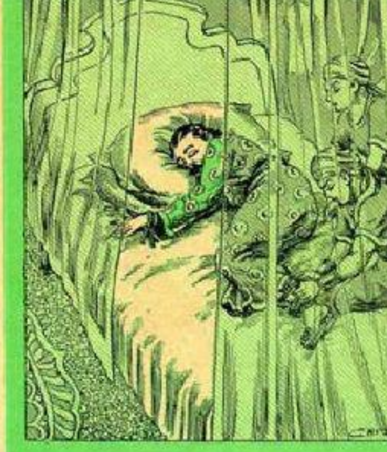
राजाच्या समोर पंचपक्वान्नें व फळफळावळ ठेवण्यांत आलीं. एका मिनिटांत राजानें त्या साऱ्याचा फन्ना उडवला. ब्रह्मचारी दूर उभा राहून तें दृश्य पहात होता. त्याला देखील आश्चर्य वाटत होतें. गवताची एक काडी दातानें कुरतडत राजाला इतकी भूक कोठून लागते याचा विचार करीत तो समोरच बसला होता. तें पाहून चक्रवर्ती राजानें थट्टा केली—"मी तर छान पक्वान्नें झोडतों आहे आणि तुम्ही हें गवत काय खातां आहां ?"

ब्रह्मचारी कांहींच बोलला नाहीं. जेवण खाण आटोपल्यावर तो त्या चक्रवर्ती राजाला म्हणाला—"महाराज आपण रागावणार नसाल तर एक विनंति करावी म्हणतों. आपण जेवण झाल्याबरोबर झोंपत जावें, म्हणजे अन्न छान पचेल व आपली भूक पण वाढेल."

राजाला झोंप येतच होती. तो म्हणाला—"रोजची गोष्ट मी सांगत नाहीं. आतां मात्र मला झोंप येते आहे खरी." असें सांगून तो लगेच झोंपला देखील.

राजा झोंपल्यावर त्या ब्रह्मचाऱ्यानें राजाच्या नोकरांकडून राजाचे हात पाय बांधून ठेवले, आणि म्हणाला—"महाराजांची झोंप मोडली तरी त्यांचे हात पाय सोडूं नका. उद्यां सकाळीं मी स्वतः येऊन सोडीन. महाराजांचा राग सहन करायला मी समर्थ आहें."

राजाची झोंप मोडल्यावर त्याला भूक लागली. हातपाय बांधलेलें पाहून तो मोठमोठ्यानें ओरडूं लागला. ब्रह्मचाऱ्यानें त्याच स्थितींत पंचपक्वान्नांचीं ताटें वाढून राजा

समोर आणून ठेवलीं. खमंग वास सुटला होता. अर्थातच राजाला भूक आवरेना. तो मोठमोठ्यानें ओरडूं लागला कीं एकेकाचीं डोकीं उडवतों पहा. पण ब्रह्मचारी समोर उभा होता. नोकर चाकर सुद्धां ताटें ठेवून निघून गेले. राजाची धडपड चालू होती. ब्रह्मचारी एक शब्द देखील बोलला नाहीं.

कांहीं वेळानें त्या ब्रह्मचाऱ्यानें जवळ येऊन राजाला त्यानें काशीला काय केलें याचें वर्णन करून म्हटलें—"महाराज, मी आपला विद्याभ्यास पुरा करून हिमालयांत हिंडत होतों. एका जागीं एक सिद्ध पुरुष

मला भेटला. त्याच्याबरोबर मी हिंडूं लागलों. तो एका जागीं मला घेऊन गेला. काय सांगूं महाराज, तेथें एक खिरीचा मोठा तलाव होता. तलावाच्या कांठीं दगड व गारगोट्यांच्या ऐवजीं लाडूच लाडू पसरलेले होते. डोंगराएवढे फळांचे ढीगच्या ढीग पडलेले होते. एक ओढा लागला. त्याचें पाणी नारळाच्या पाण्यासारखेंच किंबहुना त्याच्याहून गोड होतें.

असें वर्णन तोंडानें चालू होतें आणि तो हातानें पक्वान्नांचीं ताटें राजाच्या नाकासमोर नेत होता. राजा तोंड पुढें करूं लागला कीं तो ताट मागें नेऊन ठेवी. बराच वेळ हें चालू होतें. राजा तडफडत होता. त्याहून जास्त त्याच्या पोटांतल्या भुताचा जीव कासावीस होत होता. त्याला धीर धरवेना. ब्रह्मचाऱ्याच्या हातांतलीं पक्वान्नें खाण्यासाठीं तें बाहेर आलें. लगेच ब्रह्मचाऱ्यानें त्याची मुंडी धरून त्याला सैंपाकघरांतल्या चुलींत नेऊन टाकलें.

राजाचें भूत अशा तऱ्हेनें उतरवल्यावर ब्रह्मचाऱ्यानें राजाचे हात पाय सोडवले. राजा बेशुद्ध पडलेला होता. त्यांतच त्याला छान झोंप लागली. झोंप मोडली तेव्हां त्याला सर्व शरीर हलकें झाल्यासारखें वाटलें. ब्रह्मचाऱ्यानें हात जोडून क्षमा मागितली व म्हणाला—" महाराज, आपल्या पोटांत शिरलेलें भूत उतरवण्यासाठीं मला हें सर्व करावें लागलें.

राजाला सुद्धां आश्चर्य वाटलें कीं त्याला आतां इतर लोकांसारखीच भूक लागली. पहिल्यासारखी ' खाखा ' होत नव्हती. त्यानें ब्रह्मचाऱ्याचे आभार मानले व त्याला इनाम देऊन निरोप दिला.

म्हातारीचें चातुर्य

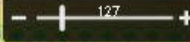
एका गांवीं रघुनाथ गुरुजी नांवाचे एक विद्वान शास्त्रीबुवा रहात असत. गांवांतल्या लोकांना वेदविद्या शिकवून गुरुदक्षिणा म्हणून त्यांना जें कांहीं मिळे त्यांतले थोडे पैसे वांचवून त्यांनीं चार पांचशें रुपये जमवून ठेवले होते.

एकदां काशीला विद्वानांचा शास्त्रार्थ होणार आहे हें ऐकून शास्त्रीबुवांनीं काशीला निघण्याचा विचार केला. परंतु जवळचे पैसे कोणाजवळ ठेवून जावें हा प्रश्न त्यांच्या समोर होता. शेवटीं बराच विचार करून त्यांनीं भिकूशेटकडे पैसे ठेवाण्याचा निश्चय केला. भिकूशेट इतर वाण्यांसारखाच व्यापार धंदा करीत असे, पण आपण इनामाचे पैसे मिळवितों असें जगाला दाखविण्याचा त्याचा नेहमीं प्रयत्न असे.

शास्त्रीबुवा आले तेव्हां भिकूशेट म्हणाले—"शास्त्रबुवा! आतां तुम्हांला मी काय सांगूं? अहो! पैशाच्या बाबतींत कोणी कोणाचा विश्वास करूं नये बघा." ते दोघे बोलत असतां दुकानांतल्या नोकरानें थोडेंसें तूप एका बाईला देऊन तिच्याकडून पैसे घेऊन मालकाला दिले. पण भिकूशेटनें त्यालाच खूप झाडलें—" तुला कितीदां सांगितलें, व्यापारांत माणसानें चोख असावें. तूं तिच्याकडून सहा आणे म्हणजे सदतीस नवे पैसे घ्यायला पाहिजे होतेस. तिनें आठ आणे दिले व तूं तिला फक्त बारा नवे पैसे परत दिलेस. तेरा नको होते का द्यायला! ती पुन्हां आली म्हणजे तिचा तो नवा पैसा परत देऊन टाक!"

भिकूशेटचें तें बोलणें शास्त्रीबुवांना खरें वाटलें व तो एक प्रामाणिक व्यापारी असला

श्री शामराव माने

पाहिजे याची त्यांना खात्री पटली. त्यांनीं दुकानांतून त्यांना सामान खरेदी करावयाचें होतें तें घेतलें आणि घरीं गेले. एका पिशवींत पांचशें रुपये घेऊन ते परत भिकूशेट कडे आले व म्हणाले—“ भिकूशेट, हे पांचशे रुपये आहेत. तुम्ही आपल्याजवळ ठेवून घ्या. मी काशीहून परत आल्यावर घेऊन जाईन.”

पण भिकूशेट म्हणाला—“ शास्त्रीबुवा, परक्याच्या पैशाला मी हात लावीत नाहीं. तुम्हीच ते आपल्या हातानें माझ्या घरांत तुम्हांला पाहिजे तिथें पुरून ठेवा. परत आल्यावर घेऊन जा.”

भिकूशेट किती प्रामाणिक आहे पहा, असा विचार करीत शास्त्रीबुवांनीं त्याच्या घरांत एका जागीं खड्डा खणून त्यांत पैसे पुरून ठेवले व त्या जागीं चांगली खूण करून ठेवली.

शास्त्रीबुवा काशी यात्रेहून परत आल्यावर भिकूशेटच्या घरीं गेले व म्हणाले—“पैसे घेऊन जायला आलों आहें !”

“ खुशाल घेऊन जा. त्यांत विचारायचें काय गरज ! तुम्हींच पुरून ठेवले होते. जागा माहीतच असेल !” भिकूशेटनें विचारलें.

पण खड्डा खणून पाहिला तेव्हां त्यांना आंत पैसे मात्र दिसले नाहींत. त्यांनीं भिकूशेटला जाऊन विचारलें तेव्हां त्यानें कानावर हात ठेवले व म्हणाला—“ तुम्ही कोठें ठेवलेंत हें तुमचे तुम्हांलाच माहीत ! मी तिकडे आलों तरी का !”

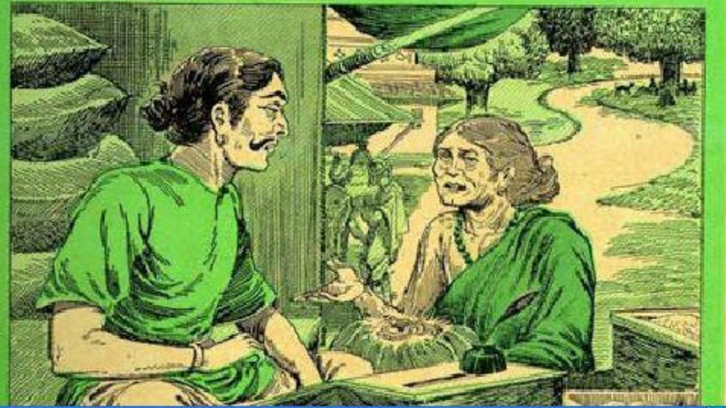
भिकूशेटनें छान गळा कापला हें शास्त्री-बुवांना पटलें. पण ते काय बोलणार ! एक शब्द देखील बोलल्याशिवाय घरीं निघाले.

वाटेंत त्यांना पार्वतीकाकू भेटल्या. त्यांना सर्व गांवकरी आजी म्हणत. त्यांनीं शास्त्रीबुवांचा उतरलेला चेहरा पाहून विचारलें—“ काय, केव्हां आलात शास्त्रीबुवा ? अन् तुमचा चेहरा का उतरलेला ?”

शास्त्रीबुवांनीं घडलेली गोष्ट सांगितली. थोडा वेळ विचार करून म्हातारी म्हणाली—“ तुमचे पैसे मी देववितें. पण मी सांगेन तसें मात्र करा !” तिनें त्यांना एक युक्ति सांगितली. शास्त्रीबुवा तयार झाले.

ती गोष्ट घडल्यानंतर सुमारें दोन महिन्यांनीं म्हातारी भिकूशेटकडे गेली व म्हणाली—“ भिकूशेट माझा मुलगा दहा वर्षांपूर्वी विद्याभ्यासासाठीं म्हणून काशीला गेला होता. त्याच्याकडून बरेच दिवसांत पत्रवित्र कांहीं नाहीं. आतां या जगांत मी किती दिवसांची पाहुणी ? म्हणून काशीला एकदां जाऊन ,यावें म्हणतें. त्याचें एकदां लग्न झालें म्हणजे मी सुटलें. माझ्याजवळ दोन हजाराचे दागिने आहेत ते मी तुमच्या-कडे ठेवून जातें. म्हणे, शास्त्रीबुवा आपले पैसे ठेवून गेले होते. परक्याचें धन हें तुम्ही मातीमोल समजून त्याला हात देखील लावीत नाहीं अशी तुमची कीर्ति आहे. म्हणून तुम्ही माझे एवढे दागिने पण ठेवून घ्या.”

भिकूशेटला आपलें भाग्यच उदयाला आलें असें वाटलें. त्यानें म्हातारीला तेंच

उत्तर सांगितलें. म्हणाला—"आजी, मी परक्याच्या पैशाला हात नाहीं लावत. तुम्ही स्वतःच जाऊन पाहिजे तिथें पुरून ठेवून घा. माझी ना नाहीं."

इतक्यांत शास्त्रीबुवा तेथें आले. म्हणाले—"भिकूशेट मी चुकीच्या जागीं खणून पाहिलें असें वाटतें. आतां मला बरोबर जागा आठवली तेथें जाऊन खणून पाहातों."

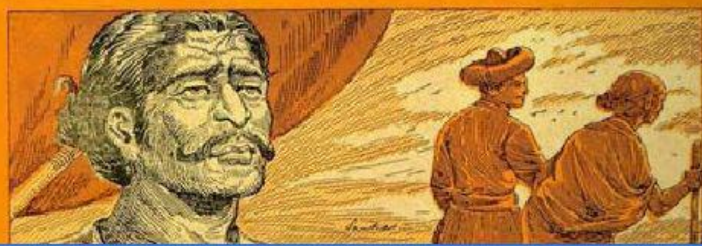
भिकूशेट घाबरला. भिकूशेटनें विचार केला कीं म्हातारीला कळलें कीं शास्त्रीबुवांनीं पैसे पुरून ठेवलेले पैसे नाहींसें झाल्याचें कळलें तर ती आपले दागिने पुरून ठेवणार नाहीं व गांवभर या गोष्टीची चर्चा मात्र होईल. म्हणून तो म्हणाला—"शास्त्रीबुवा, तुमची चूक माझ्यादेखील लक्षांत आली. मी जाऊन बरोबर जागीं खणून पाहिलें तेव्हां तुमची पैशांची पिशवी मला सांपडली. मी उचलून ठेवली आहे." असें सांगत तो आंत गेला व शास्त्रीबुवांची पिशवी घेऊन आला.

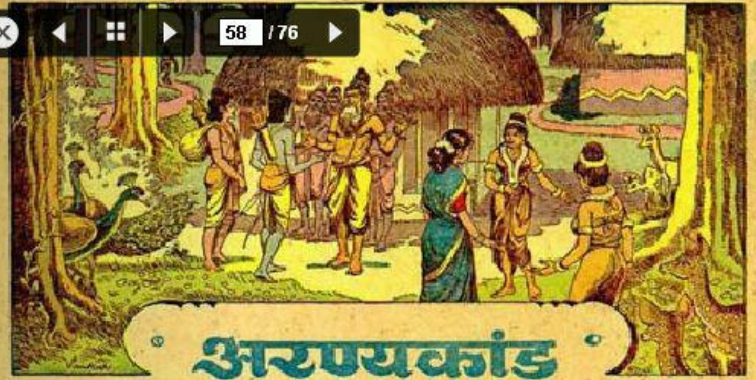
"कोण शास्त्रीबुवाच का? काशीहून केव्हां परत आलांत? तेथें माझा मुलगा भेटला होता का?" म्हातारीनें विचारलें.

शास्त्रीबुवा म्हणाले—"हा काय तुमच्या समोरच येतो आहे. तुमचा बाळू ना? भेटला होता. तो आतां बाळशास्त्री झाला आहे. तो उद्यां परवांच येईल. त्यानें तुम्हांला निरोप पाठविला आहे माझ्याबरोबर."

"म्हणजे, या निमित्तानें काशीयात्रा घडेल म्हटलें होतें, ती घडत नाहीं एकूण!" असें सांगून म्हातारी शास्त्रीबुवांबरोबर आपले दागिने घेऊन निघून गेली.

भिकूशेट मात्र सद्द झाल्यासारखा पहात उभा राहिला.

अरण्यकांड

खर, दूषण, त्रिशिर वगैरे राक्षस वीर त्यांच्या चवदा हजार राक्षस सैन्यासह रामाच्या पराक्रमासमोर टिकाव धरूं शकले नाहींत व रामाच्या बाणांना बळी पडले. ती बातमी देण्यासाठीं रावणाचा अकंपन नांवाचा एक दूत आपला जीव वांचवून सरळ रावणाकडे गेला. रावणाला नमस्कार करून थर थर कांपत तो म्हणाला—"राक्षसराज! जनस्थानांत आपले प्रमुख सरदार सैन्यासह युद्धांत ठार झाले. मी ही बातमी देण्यासाठीं पळून आलों आहें." तें ऐकून रावण क्रुद्ध होऊन म्हणाला—"काय म्हणतोस राक्षसांचें सर्व सैन्य ठार झालें! कोण आहे तो दुष्ट! त्याचा काळ जवळ आलेला दिसतो आहे. मी काळाला देखील भस्म करून टाकीन आणि सारें ब्रह्मांड उचलून पाताळांत पुरून टाकीन! काय वाटलें काय त्याला! कोण तो दुष्ट! त्याचें नांव सांग!"

रावणाच्या त्या वल्गना ऐकून अकंपन राक्षसानें प्रथम अभयदान मागितलें व जनस्थानांत राक्षसांचा संहार कसा झाला याचें सविस्तार वर्णन केलें.

तें वर्णन ऐकून रावण म्हणाला—"त्या रामाच्या मदतीला सर्व देव धांवून आले असावेत कदाचित!"

"छे! नाहीं! राम पराक्रमांत इंद्राहून कांकणभर जास्तच असेल, कमी नाहींच नाहीं. अग्नीला नेहमीं त्याचा मित्र वायु जशी मदत करतो तशीच मदत रामाला त्याचा भाऊ लक्ष्मण करीत असतो. पण जनस्थानांत एकट्या रामानेंच सर्व राक्षसांचा वध केला आहे." अकंपन म्हणाला.

"तर मग मी जनस्थानांत जाऊन राम व लक्ष्मण दोघांचा वध करतो!" रावण ऐटींत म्हणाला.

पण अकंपन थोडा भीत भीतच व अडखळत म्हणाला—"मी रामाच्या शौर्याचें वर्णन कदाचित पुरें करूं शकलों नाहीं. तो ही सर्व पृथ्वी उचलून समुद्रांत बुडवूं शकेल. तो त्रिलोकाचा संहार करून नवीन सृष्टि करण्यास समर्थ आहे. त्याला ठार करावयाचें झाल्यास त्याला एकच एक उपाय आहे. त्याची बायको सीता ही अप्सरांहून सुंदर आहे. तिला पळवून आणतां आलें तर तिच्यासाठीं तो आत्महत्या देखील करून घ्यायला तयार होईल."

रावणानें थोडा वेळ विचार केला व म्हणाला—"तुझें म्हणणें ठीक आहे. मी उद्यांच जाऊन सीतेला हरण करून घेऊन येतों."

दुसऱ्या दिवशीं तो आपल्या रथांत बसून मारीच राक्षसाकडे गेला. मारीच राक्षस हा ताटका वधानंतर रामाशीं वैर करावयाचें नाहीं असें मनाशीं ठरवून एक आश्रम बांधून त्यांत रहात होता. रावणाचा सर्व प्रकारें सत्कार करून त्यानें येण्याचें कारण विचारलें.

तें ऐकून रावण म्हणाला—"मारीचा! तुला कळलेंच असेल, जनस्थानांतील आपल्या सर्व बंधुबांधवांचा रामानें वध केला आहे. मी त्याची पत्नी सीता हिला हरण करण्याचें

ठरवून तुझ्याकडे मदत मागायला आलों आहें!"

"तूं सीतेला हरण करणार? कोणी सुचविलें तुला हें? हा सल्ला तुझ्या मित्रानें तुला दिलेला नाहीं. कोणी तरी शत्रूच तुझा कांटा दूर करण्यासाठीं हा सल्ला देण्यास आलेला दिसतो आहे. तूं हा विचार सोड. लंकेला परत जाऊन बायकामुलांबरोबर सुखानें रहा." मारीच म्हणाला.

मारीच राक्षसानें सल्ला दिल्यावर रावण लंकेला परत गेला. त्यानें सीतेला हरण करण्याचा विचार पण मनांतून काढून टाकला. पण तेथें शूर्पणखा त्याची वाट पहात बसलेली होती. ती म्हणाली—"तूं भोगविलासांत गुरफटून पडलेला आहेस. तुझ्यावर येत असलेल्या संकटाची तुला कल्पना देखील नसेल. सर्व ऋषींच्या सांगण्यावरून त्यांच्यासाठीं सारें दंडकारण्य राखून ठेवण्याच्या हेतूनें रामानें तुझ्या चवदा हजार अनुयायांचा नाश केला व तुला ही बातमी देखील कळूं नये सरोखरच ही आश्चर्याची गोष्ट आहे. तुझें सर्व राज्य धुळीला मिळवून टाकण्यासाठीं रामाला पुढें करून सर्व ऋषींनीं चंग बांधला आहे. तूं आहेस कुठें!"

रावणाला ऋषींचें नांव ऐकतांच भयंकर राग आला. तो गरजला—"कोण आहे तो राम! त्यानें पराक्रम म्हणजे काय दाखविला!"

"अयोध्येचा राजा दशरथ याचा राम हा मोठा मुलगा आहे. तो दिसायला फार सुंदर आहे. त्याला युद्ध करीत असतां मी स्वतः डोळ्यांनीं पाहिलें आहे. मी त्याची शरवृष्टि पाहिली. पण तो भात्यांतून बाण केव्हां काढतो व केव्हां धनुष्यावर ठेवून सोडतो हें नाहीं दिसलें. एक क्षणांत त्यानें चवदा हजार राक्षसांचा वध केला, याहून जास्त प्रमाण त्याच्या पराक्रमाविषयीं तुला

चांदोबा

काय पाहिजे? मी स्त्री आहें म्हणून त्यानें माझा वध केला नाहीं खरा. पण मला विद्रूप करून त्यानें माझा अपमान केला आहे. तूं माझा मोठा भाऊ आहेस म्हणून मी तुझ्याकडेच धांवत आलें.

रामाचा भाऊ लक्ष्मण हा फार क्रोधी आहे. तो पण शूर व पराक्रमी आहे. रामाची बायको सीता एक अप्रतिम सुंदर स्त्री आहे. मोठे मोठे डोळे, सोन्यासारखी गोरी, तुझ्या अंतःपुराची शोभा वाढविणारी आहे." शूर्पणखेनें म्हटलेलें शेवटचें वाक्य रावणाच्या मनावर बिंबलें.

रावणानें दरबार बरखास्त केला व सीतेचें हरण कसें करावें या विषयीं विचार करूं लागला. त्यानें विचार केला कीं सीतेला युद्ध करून हरण करून आणण्यापेक्षां चोरून पळवून आणणें जास्त बरोबर होईल. कारण इतक्या राक्षसांचा संहार करणाऱ्या रामाशीं युद्ध करून त्याला जिंकणें अशक्य आहे. पण त्यानें मनांतली ही गोष्ट मंदोदरीला व आपल्या मंत्र्यांना देखील सांगितली नाहीं आणि मनांतल्या मनांतच बेत ठरवून तो पार पाडण्याचें ठरविलें.

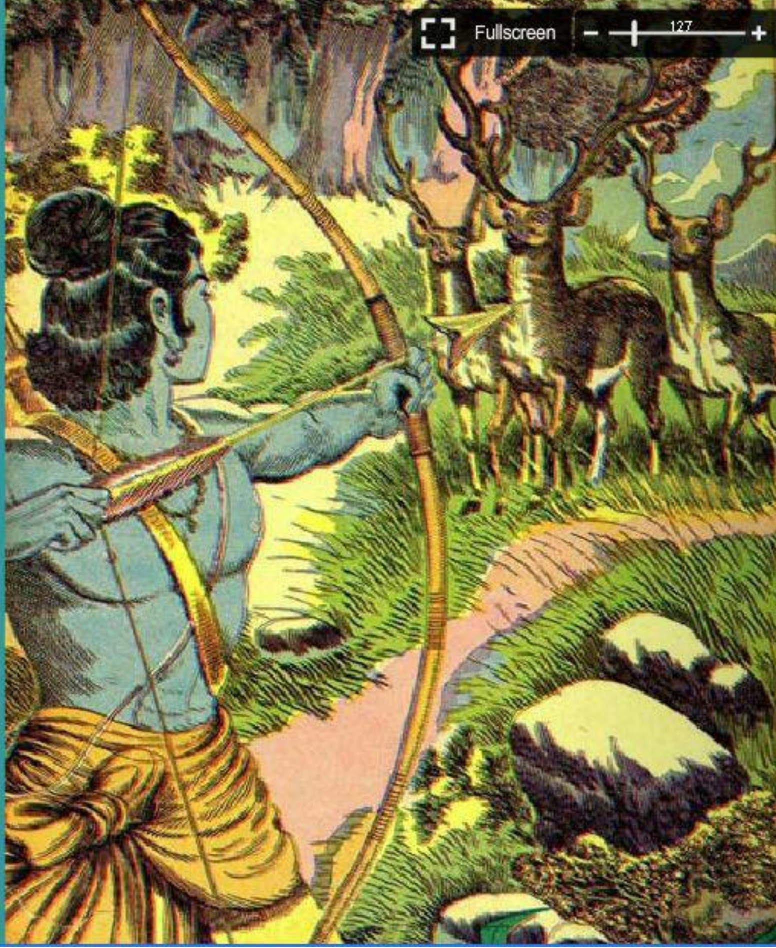
रावणानें आपल्या सारथ्याला बोलावून रथ घेऊन यायला सांगितलें. तो रथांत बसून पुन्हां मारीच राक्षसाच्या आश्रमांत पोंचला. थोड्याच वेळापूर्वी येऊन गेलेला रावण, परत आलेला पाहून मारीच राक्षसाला थोडें आश्चर्य वाटलें. त्यानें चकित होऊन त्याला विचारलें—"अरे! तूं आतांच तर परत गेलास, मग पुन्हां येण्याचें कारण? लंकेला सर्व सकुशल तर आहेत ना?"

"रामाला क्षमा करायला मी तयार नाहीं. तो दुष्ट आहे, क्रूर आहे, मूर्ख आहे व लोभी पण आहे! त्यानें माझ्या बंधुबांधवांचा संहार तर केलाच, माझी बहीण शूर्पणखा

हिचें नाक व कान कापून तिचा अपमान केला आहे. त्याचा सूड म्हणून मी सीतेचें अपहरण करण्याचें ठरविलें आहे. माझ्या मदतीला येण्यासाठीं विनंति करायला तुझ्या-कडे आलों आहें. तूं पराक्रमी आहेस व चतुर पण आहेस. तुला मायावी रूपें धारण करतां येतात. तूं सुवर्णमृगाचें रूप घेऊन सीतेच्या आश्रमाजवळ हिंडत रहा. सीता तुला पाहून तुला धरून आणण्यासाठीं रामाला व लक्ष्मणाला खात्रीनें पाठवील. त्यावेळीं मी सीतेचें अपहरण करीन. परत आल्यावर आश्रमांत सीता नसलेली पाहून राम अग्नींत प्रवेश करील. यदाकदाचित तो युद्धाला आला तरी मी त्याला त्या मनःस्थितींत खात्रीनें जिंकून त्याचा वध करीन." रावण म्हणाला.

तें ऐकून मारीच तर भयभीतच झाला. तरी तो हात जोडून म्हणाला—"तूं रामाच्या शक्तीविषयीं व सीतेचें अपहरण झाल्यानंतर त्याची जी मनःस्थिति होईल तिच्याविषयीं केलेली कल्पना चुकीची आहे. तो दुष्ट नाहीं व क्रूर तर नाहींच नाहीं. त्याला मूर्ख व लोभी म्हणणें हा स्वतःचा मूर्खपणा आहे असें वाटतें मला. शूर्पणखा सीतेला खायला धांवली म्हणून तिला ती शिक्षा मिळाली. खर व दूषण यांनीं स्वारी केली म्हणून रामाला त्यांच्याशीं युद्ध करावें लागलें. त्यांत ते मारले गेले त्याला आतां कोण काय करणार! ही रामाची चूक म्हणतां येणार नाहीं. हा राम पोरवय असतांनाच इतका पराक्रमी होता कीं सहस्र हत्तींचें बळ अंगांत असणारा माझ्यासारखा देखील त्याच्या एका बाणानें समुद्रांत जाऊन पडला. तरी मला अक्कल आली नाहीं. मुनिवेष धारण करून तो फिरत असतां त्याला ठार करण्याच्या हेतूनें मी हरणाचें रूप घेऊन

दोघां राक्षसांबरोबर त्याच्या आश्रमांत गेलों. रामानें तीन बाण धनुष्यावर ठेवल्याबरोबर मी पळ काढला. दोन्हे राक्षस तत्काळ ठार झाले. आतां रामाच्या वाटेला जायचें नाहीं असें मी तेव्हांपासून मनाशीं ठरविलें. मला आज सर्वत्र रामच राम दिसत आहे. तुला या जगाचा वीटच आला असेल तर मात्र खुशाल रामाशीं वैर कर. मला मात्र या कारस्थानांत ओढूं नकोस."

पण रावण त्याच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष करून म्हणाला—"तेहतीस कोटी देवांनी येऊन मला विनविलें तरी माझा निश्चय ढळणार नाहीं. मी केलेला निश्चय बरोबर आहे कीं चूक हें विचारायला मी तुझ्याकडे आलों नाहीं. मुकाट्यानें मी सांगितल्या-प्रमाणें सुवर्ण मृगाचें रूप धारण करून सीतेचें मन मोहण्यासाठीं तूं गेलें पाहिजेस. तुला धरण्यासाठीं राम आलाच तर रामाच्या आवाजांत "सीते! लक्ष्मणा!" अशा हाका मार. म्हणजे लक्ष्मण पण येईल व सीता एकटी राहील. तूं माझें हें काम केलेंस तर माझें अर्धें राज्य मी तुला देईन. पण जर का तूं कबूल झाला नाहींस तर ही पहा माझी तलवार!"

मारीच म्हणाला—"मित्रा रावणा! अरे तूं मला मारायला ही तलवार दाखवितो आहेस ती तुला रामाशीं वैर करण्यास सांगणाराला कां नाहीं दाखवीत? तुझ्या या अविचाराचें खंडन तुझ्या मंत्र्यांनीं कसें नाहीं केलें आणि थोरल्या वहिनी मंदोदरी राणी कशा स्वस्थ बसल्या? मला ठार करण्याचाच तूं विचार केला असशील तर माझी ना नाहीं. पण लक्षांत ठेव तूं, स्वतःबरोबर हा एवढा मोठा राक्षसांचा वंश, सोन्याची लंका सर्व नष्ट करणार आहेस. ही माझी भविष्यवाणी ऐकून ठेव!" असें सांगून मारीच रावणाबरोबर निघाला.

रावणाला मारीचाचा राग आला होता पण तो बरोबर यायला कबूल झाल्यामुळें राग गिळून रावणानें त्याचें प्रेमालिंगन केलें व त्याला आपल्या रथांत घेऊन आकाशमार्गें रामाच्या आश्रमाजवळ घेऊन पोंचला. आश्रम एका कदलीवनांत होता.

मारीच एका सुंदर सुवर्ण मृगाचें रूप घेऊन रामाच्या आश्रमानजीकच्या कुरणांत चरूं लागला. त्याचें सर्व अंग सोन्यासारखें चमकत होतें. त्यावर चांदीच्या रंगाचे गोलगोल डाग होते. पोटाचा भाग स्वच्छ पांढरा, खूर काळे. शेपूट इंद्रधनुष्यासारखें सप्तरंगी, गोंडस डोळे व तोंड सर्वच खरोखर मोहक होतें.

सीता फुलें तोडायला बाहेर आली व तिची नजर त्या हरणावर पडली. त्याची डौलदार मान व सुंदर काळीभोर शिंगें पाहिली व रामाला हाक मारली. रामाबरोबर लक्ष्मण पण बाहेर आला. त्याला पाहतांच लक्ष्मण म्हणाला—"दादा! मला हा कोणीतरी मायावी राक्षस वाटत आहे. कारण असलें हरण आपण कधीं पूर्वी पाहिलेलें मला तरी आठवत नाहीं."

सीतेनें लक्ष्मणाला गप्प बसायला सांगितलें व रामाला म्हणाली—"तें हरिण मला हवें आहे. धाऊन घेऊन या. त्याच्याबरोबर मी खेळणार आहें. काय पण रूप आहे त्याचें! तें जिवंत मिळालें तर आपण अयोध्येला जातांना घेऊन जाऊं. भाऊजींना (भरताला) तें फार आवडेल. जिवंत नेतां आलें नाहीं, तर त्याचें सुंदर चर्म तरी घेऊन जाऊं. तें मी छान जपून ठेवीन. या रानांतील ती एक कायमची आठवण म्हणून राहील."

क्रेटर सरोवर

हल्लींच्या अमेरिका देशांतल्या टेरिगान राज्यांत पूर्वी कधीं १२,००० फूट उंच असा एक ज्वालामुखी पर्वत होता. त्याचीं शिखरें नेहमीं बर्फाखालीं झांकलेलीं असत. सुमारें ६,५५० वर्षां पूर्वी ह्या ज्वालामुखी पर्वताचा स्फोट झाला व त्याची सुमारें एक मैल उंची कमी झाली, म्हणजे तो पर्वत खचला.

याचा परिणाम असा झाला की उरलेल्या पर्वतामुळें मधोमध एक मोठा खड्डा झाला. हा खड्डा ४०० फूट खोल आहे व त्याचा परीघ सहा मैल आहे. कालक्रमानें त्यांत पाणी सांठलें. खड्डा अर्धवटच भरला. पाणी वाढलें नाहीं की कमी झालें नाहीं. वर्षभरांत यांतलें जितकें पाणी कमी होतें तितकें पुन्हां त्यांत भरतें.

हेंच सुप्रसिद्ध क्रेटर सरोवर होय. क्रेटर याचा अर्थ ज्वालामुखीचें मुख असा आहे.

इ. सन १८५३ च्या १८ जूनला वेजली हिल्मन याच्या नजरेस प्रथम हें सरोवर आलें. आतां या सरोवराच्या चारीबाजूला अमेरिकेच्या सरकारनें २५० वर्ग मैल एवढ्या क्षेत्रफळाचें नॅशनल पार्क नांवाचें उद्यान बनविलें आहे. प्रवासी व यात्रेकरूंसाठी बंगले, हॉटेल वगैरेची व्यवस्था पण उत्तम आहे.

